

2.
Baskı

DEMOKRASI *ve* İNSAN HAKLARI

David Beetham

Çeviren: Bilal Canatan

LiBeRtE

1000 mg

David Beetham
Demokrasi ve İnsan Hakları

Democracy and Human Rights
Çeviren: Bilal Canatan

ISBN 13: 978-975-6201-90-6
Liberte Yayınları® / 126
2. Baskı: Mayıs 2014; 1. Baskı: Kasım 2006

© 2013, 2006 Liberte Yayınları®
© 1999, Polity Press
© 1999, David Beetham

Yayın Yönetmeni: Selçuk Durgut
Sayfa Düzeni: Liberte Yayınları
Kapak Tasarımı: Muhsin Doğan
Baskı: Tarcan Matbaası

Adres: Zübeyde Hanım Mah. Samyeli Sok. No: 15, İskitler, Ankara
Telefon: (312) 384 34 35-36 | Faks: (312) 384 34 37 | Sertifika No: 25744

LiBeRTE
liberteyayin grubu

Adres: GMK Bulvarı No: 108/16, 06570 Maltepe, Ankara
Telefon: (312) 230 87 03 | Faks: (312) 230 80 03
E-mail: info@liberte.com.tr | Web: www.liberte.com.tr | Sertifika No: 16438

Beetham, Leeds Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi profesörü olarak çalışmasının yanı sıra Essex Üniversitesi İnsan Hakları Merkezi'nde ve London School of Economics bünyesinde çalışan Birleşik Krallık Demokratik Denetim kurumunda görevlidir. İnsan hakları ve demokrasi konularında birçok önemli çalışmaya sahip olan Beetham BM ve AB gibi uluslararası/uluslararası kurumlarında da bu konularda danışman olarak görevler üstlenmektedir.

Bazı eserleri:

- *The Legitimation of Power*
- *Max Weber and the Theory of Modern Politics*
- *Political Power and Democratic Control in Britain* (Stuart Weir ile birlikte)
- *Politics and Human Rights*
- *Bureaucracy*

ÖZET İÇİNDEKİLER

1 DEMOKRASİYİ TANIMLAMAK VE SAVUNMAK

BİRİNCİ KISIM: DEMOKRASİ İÇİN BAZI KOŞULLAR

2 LİBERAL DEMOKRASİ VE DEMOKRATİKLEŞMENİN SINIRLARI

3 PİYASA EKONOMİSİ VE DEMOKRATİK SİYASET

4 DEMOKRASİNİN KURUMSALLAŞMASI İÇİN GEREKLİ ŞARTLAR

İKİNCİ KISIM: DEMOKRASİ VE İNSAN HAKLARI

5 İNSAN HAKLARI VE DEMOKRASİ: ÇOK YÖNLÜ BİR İLİŞKİ

6 EKONOMİK VE SOSYAL HAKLARIN GELECEĞİ

7 KÜRESEL DEMOKRASİ İÇİN BİR MODEL OLARAK İNSAN HAKLARI

ÜÇÜNCÜ KISIM: DEMOKRASİNİN DENETLENMESİ

8 DEMOKRASİNİN DENETLENMESİNDE TEMEL İLKELER VE GÖSTERGELER

9 SEÇİM SİSTEMLERİ İÇİN DEMOKRATİK ÖLÇÜTLER

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR	13
1 DEMOKRASİYİ TANIMLAMAK VE SAVUNMAK	19
A. Tanım Sorunu	19
B. Demokrasinin İki İlkesini Savunmak	28
C. Evrenselcilik ve Farklılık	39
D. Çoğunlukçuluk, Temsil ve Ortak İyi	47
E. Sonuç	59
BİRİNCİ KISIM: DEMOKRASİ İÇİN BAZI KOŞULLAR	
2 LIBERAL DEMOKRASİ VE DEMOKRATİKLEŞMENİN SINIRLARI	67
A. Liberal Demokrasinin Paradoksları	69
B. Temsil ve Zaman Ekonomisi	75
C. Sınırlı Devlet ve Demokratikleşmenin Sosyal Gündemi	83
D. Sonuç	90
3 PİYASA EKONOMİSİ VE DEMOKRATİK SİYASET	93

4 DEMOKRASİNİN KURUMSALLAŞMASI İÇİN GEREKLİ ŞARTLAR	121
A. Geçiş Sürecinin Etkisi	129
B. Ekonomik Sistem ve Demokrasinin Kurumsallaşması	134
C. Siyasal Kültür ve Demokrasi	141
D. Sürdürülebilir Demokrasi İçin Gerekli Olan Siyasal Kurumlar	145
E. Sonuç	149

İKİNCİ KISIM: DEMOKRASİ VE İNSAN HAKLARI

5 İNSAN HAKLARI VE DEMOKRASİ	153
A. Demokrasi ile Medenî ve Siyasî Haklar Arasındaki İlişki	154
B. Ekonomik ve Sosyal Hakların Demokrasiye Katkısı	162
C. Ekonomik ve Sosyal Hakların Bir Ön Şartı Olarak Demokrasi	174
D. Kültürel Haklar ve Demokrasi	183
E. Sonuç : Demokrasi ve İnsan Hakları	191
6 EKONOMİK VE SOSYAL HAKLARIN GELECEĞİ	195
A. Tanım ve Meşruiyet Temeli	201
B. Yükümlülükler	210
C. Uygulanabilirlik Sorunu	218
D. Sonuç	225
7 KÜRESEL DEMOKRASİ İÇİN BİR MODEL OLARAK İNSAN HAKLARI	229
A. Evrenselcilik	231

B. Uluslararası İnsan Hakları Rejimi	234
C. Hükûmet dışı Kuruluşlar	237
D. İnsan Hakları Rejiminin İkilemi	239
E. Değerlendirme	241

ÜÇÜNCÜ KISIM: DEMOKRASİNİN DENETLENMESİ

8 DEMOKRASİNİN DENETLENMESİNDE TEMEL İLKELER VE GÖSTERGELER	247
A. Demokrasinin İlkeleri ve Göstergeleri	249
B. Eleştirilerin Cevaplanması	256
C. Demokrasinin Otuz Göstergesi	264
D. Serbest ve Dürüst Seçimler	264
E. Açık, Sorumlu ve Duyarlı Hükûmet	265
1. Medenî ve Siyasî Haklar	268
F. Demokratik Toplum	269
G. Sonuç	271
9 SEÇİM SİSTEMLERİ İÇİN DEMOKRATİK ÖLÇÜTLER	275
1. Karma Sistem	277
A. Seçim Sistemleri ve Temsil Kurumu	280
B. Seçim Sistemleri ve Hükûmetin Yapısı	287
C. Seçim Sistemleri ve Seçmenin Gücü	292
1. Seçim Sistemleri ve Demokrasi	294
a. Çoğunluk Usûlü	294
i. Avantajlar	295

ii. Sakıncaları	295
b. Tercihli Oy	296
i. Avantajlar	298
ii. Sakıncaları	298
c. Geniş Bölgede Müstakil Transfer Edilebilir Oy Sistemi	299
i. Avantajlar	300
ii. Sakıncalar	301
d. Kapalı Liste Nisbî Temsil	301
i. Avantajlar	302
ii. Sakıncalar	302
e. İlâve Üye Sistemi	303
i. Avantajlar	304
ii. Sakıncalar	304
f. Karma Sistem	305
i. Avantajlar	306
ii. Sakıncalar	306
D. Sonuç	307

SONNOTLAR
DİZİN

309
341

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

DAHA ÖNCE FARKLI YERLERDE YAYIMLANMIŞ OLAN makaleleri kitap hâline getirirken okurların hoşgörüsüne sığınıyoruz. Ancak, bunun bir izahı var. Burada bir araya getirilen makaleler bir bütün olarak, demokrasi ve insan hakları konusundaki geniş literatür içinde özgün bir duruşu ve siyaset teorisine özgün bir yaklaşımı temsil etmektedir. Bu tür bir derleme, herhangi bir bağımsız makaleye göre, bu farklılığı daha açık şekilde ortaya koyar.

Bizim yaklaşımımızdaki farklılık, demokrasinin tanımı ile başlamaktadır. Burada, demokrasinin tanımlanması çabalarına damgasını vuran bazı kavram ikililerini tartışmaya açıyoruz. Özellikle ideal, normatif ve eleştirel bir demokrasi kavramı ile realist, prosedürel ve kurumsal bir demokrasi kavramı arasında oluşturulan tez-antitez ilişkisi karşısında biz, normatif demokrasi kavramının demokrasinin gerçekleştirilmesi için gerekli olan toplumsal ve kurumsal şartlardan bağımsız

olarak incelenemeyeceğini, öte yandan belli kurumların ve prosedürlerin de ancak demokratik ilkelere uygun olmak şartıyla demokratik olarak nitelendirilebileceğini düşünüyoruz.

Bu şekilde, liberal demokrasiye geçiş ve demokrasinin kurumsallaşması konularını empirik olarak inceleyen demokrasi teorileri ile liberal demokrasinin normatif eleştirisinden hareketle demokrasi içinden ya da demokrasi ötesi alternatifler arayan demokrasi teorileri arasındaki ayrımı da tartışmaya açmak istiyoruz. Farklı akademik dergilerin farklı yaklaşımları ile kurumsallaşan bu ayrım, her iki teorinin temelindeki ortak kabülleri ve demokrasinin çekirdeğini oluşturan düşünceleri geri plâna itmektedir. Demokrasinin bu ikilik giderilerek nasıl tanımlanabileceği ve işlevsel hâle getirilebileceği ile demokrasi tanımının farklı yerlerde demokratikleşme mücadelesi verenler için nasıl ortak bir zemin oluşturabileceği, bu derlemenin esas konusunu oluşturmaktadır.

Kitap üç ana bölüm hâlinde düzenlenmiştir. Bunların ilki, demokrasi için gerekli olan şartların bazılarını ele almaktadır. Buradaki önemli bir tartışma konusu, modern devlette demokrasi için gerekli görülen bazı şartların nasıl olup da aynı zamanda demokrasi için sınırlayıcı hatta yıkıcı olabileceği sorusudur. İkinci bölüm liberalizm-demokrasi ilişkisini, üçüncü bölüm ise piyasa ekonomisi-demokrasi ilişkisini ele almaktadır. Dördüncü bölümde de demokratikleşme süreci ve demokrasinin şartları üzerinde durulmaktadır.

Bize göre, sosyal demokrasi sâdece demokrasi içinde belli bir siyasal görüş olarak değil, siyasal demokrasinin aslî bir unsuru olarak büyük önem taşımaktadır. Kitabın ikinci ana bölümü bu konuya ayrılmıştır. Beşinci bölümde demokrasi ile insan

hakları arasındaki çok yönlü ilişki ele alınmaktadır. Altıncı bölüm, ekonomik ve sosyal haklar üzerinde durmakta, bu hakların insan hakkı olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Yedinci bölüm ise insan haklarının uluslararası düzeyde demokratikleşmeye yapabileceği katkıyı ve uygulamadaki bazı sorunları ele almaktadır. Burada, insan haklarının insan ihtiyaçları ve kapasitesi ile bu ihtiyaçların ve kapasitenin önündeki engelleri dikkate alan entelektüel bir temele dayanması gerektiğini, ancak bu ortak temelin demokrasi aracılığıyla ifade edilebilecek farklılıklara karşı olmadığını savunuyoruz.

Derlememizde üzerinde durulan bir başka konu, insan haklarını gerçekleştirmenin güçlüğü gibi, demokrasiyi gerçekleştirmenin de zorlu bir iş olduğu ve demokratikleşmenin hiçbir zaman sonu gelmediği hususudur. Kitabın üçüncü ana bölümü, demokrasinin denetimi düşüncesini ele almaktadır. Burada söz konusu olan, vatandaşların kendi demokrasilerini sınamasına ve demokratik rejimin hangi yönden geliştirilebileceğini tespit etmesine imkân veren eleştirel bir araçtır. Kitabın son iki bölümü, başlangıçta kabul edilen demokrasi kavramının nasıl hayata geçirileceğini göstermekte ve demokratik ilkelerle kurumsal düzenlemeler arasındaki zorunlu ilişkiyi ortaya koymaktadır. Sekizinci bölüm, demokrasinin denetimi kavramının meşruluk temelini tartışmakta ve demokrasinin sınanmasında kullanılmak üzere otuz kriter önermektedir. Dokuzuncu bölümde ise, daha önce belirlenen ilkeler ışığında seçim sistemleri değerlendirilmektedir. Bu bölümler Birleşik Krallık'ta anayasal düzenin sorgulandığı bir dönemde, özellikle Birleşik Krallık göz önünde tutularak yazılmıştır; ancak, kabul edilen ölçütler genel nitelikte olduğu için Birleşik Krallık dışında da kullanılabilir.

Bütün bölümler birbirinden bağımsız olarak yazıldığı için, tekrardan kaçınmak için gösterdiğimiz tüm özene rağmen, bazı yerlerde tekrarlara rastlanılabilir.

Son birkaç yılda biriken teşekkür borçlarımı burada yerine getirmek istiyorum. David Held'e hiçbir zaman eksik etmediği desteği ve yorumları için, Kevin Boyle'a özellikle insan hakları konusundaki katkıları için, Stuart Weir'e Birleşik Krallık'ta demokrasinin denetimi projesindeki yardımları için teşekkür ediyorum. Leeds'teki meslektaşlarıma, özellikle Ricardo Blaug, Maureen Ramsay ve John Schwarzmantel'e ve eski öğrencilerime desteklerinden ve katkılarından dolayı teşekkür borçluyum. Özellikle yeni demokrasilerden gelen öğrencilerimin, uygulamadaki sorunlar konusunda değerli katkıları oldu. Ayrıca bu makalelerin ilk olarak çeşitli seminerlerde sunduğum taslaklarını okuyan birçok insanın yorumlarından yararlandım. Ancak, eserin son hâlinin sorumluluğu, şüphesiz, bana aittir.

Bölümlerin ilk olarak yayımlandığı yerler:

İkinci Bölüm: *Political Studies*, 40, Special Issue (1992), s. 40-53.

Üçüncü Bölüm: *Democratization*, 4 (1) (1997), s. 76-93. ve R. Fine ve S. Rai (Ed.), *Civil Society: Democratic Perspectives* (Ilford: Frank Cass 1997).

Dördüncü Bölüm: *Review of African Political Economy*, 60 (1994), s. 157-172.

Beşinci Bölüm: *Leeds Democratisation Series*, University of Leeds (makale olarak).

Altıncı Bölüm: *Political Studies*, 43, Special Issue (1995), s. 41-60.

Yedinci Bölüm: D. Archibugi, D. Held ve M. Koehler (Ed.), *Reimagining Political Community* (Cambridge: Polity, 1998), s. 58-71.

Sekizinci Bölümün bir versiyonu: D. Beetham (Ed.), *Defining and Measuring Democracy* (Londra: Sage, 1994), s. 25-42.

Dokuzuncu Bölüm: *How Should We Vote?* olarak, Democratic Audit Paper no. 16, Human Rights Centre, University of Essex.

1

DEMOKRASİYİ TANIMLAMAK VE SAVUNMAK

A. TANIM SORUNU

DEMOKRASİNİN MÂKÛL BİR TANIMINI YAPMAK İSTEYEN herkes birtakım sorunlarla karşılaşır. Bu sorunlardan biri, demokrasi terimine son yarım yüzyılda yüklenilen anlamların gösterdiği çeşitliliktir. Halk idaresi, halkın temsilcilerinin idaresi, halkın partisinin idaresi, çoğunluk idaresi, proletarya diktatörlüğü, maksimum siyasal katılma, seçkinlerin halk oyu için yarışması, çok-partililik, siyasal ve toplumsal çoğulculuk, eşit vatandaşlık hakları, medenî ve siyasî özgürlükler, özgür toplum, sivil toplum, serbest piyasa ekonomisi, Birleşik Krallık'ta (veya ABD'de) yapılan her şey, “tarihin sonu”, güzel olan her şey, ... demokrasi terimine atfedilen anlamların sâdece bir bölümünü oluşturmaktadır.

Yukarıdaki liste dikkatle incelendiğinde, tanımların bir bölümü örtüşmekle birlikte çoğunun aslında birbiriyile tezat teşkil

ettiği ortaya çıkmaktadır. Bu durum, demokrasi kavramı konusundaki akademik tartışmada, zıt kutuplardan oluşan ve bu kutuplar arasında bir tercih yapılmasına yönelik kavram ikilileri oluşturulmasına neden olmuştur. Bu tez-antitez ikililerinin en yaygınları şu şekilde sıralanabilir: Tasvir edici (*descriptive*) bir kavram olarak demokrasi veya yönlendirici (*prescriptive*) bir kavram olarak demokrasi, kurumsal prosedür olarak demokrasi veya normatif ideal olarak demokrasi, temsili demokrasiye karşı doğrudan demokrasi, katılımcı demokrasiye karşı seçkinci demokrasi, liberal olmayan (halkçı, Marksist, radikal) demokrasiye karşı liberal demokrasi, kitle demokrasisine karşı müzakereci (*deliberative*) demokrasi, sosyal demokrasiye karşı siyasal demokrasi, uzlaşmacı (*consensual*) demokrasiye karşı çoğunlukçu demokrasi, bireysel haklar olarak demokrasi veya ortak iyi olarak demokrasi, eşitliğin gerçekleşmesi olarak demokrasi veya farklılığın ifadesi olarak demokrasi.¹ Bu tür kavram ikiliklerinin aşılabilmesi, demokrasinin, tanımı konusunda uzlaşma imkânı olmayan, “özü itibarıyla tartışmalı kavram”lardan bir başkası olduğu inancını güçlendirmektedir.²

Bu bölümün amacı, demokrasinin özü itibarıyla tartışmalı bir kavram olduğu düşüncesini çürütmektir. Demokrasi kavramının özü itibarıyla tartışmaya açık bir kavram olduğunu söylemek, aslında demokrasi tanımlarının çoğunda yer almakla birlikte, bu tartışmada bazılarının kasıtlı olarak veya yanlışlıkla göz ardı ettiği birtakım ortak, çekirdek düşünceleri ve hedefleri inkâr etmek anlamına gelmektedir. Benim burada yapmak istediğim, demokrasi kavramının aslında bir çekirdek anlama sâhip olduğunu ve bu çekirdek anlamın yukarıda sayılan tartışmalı tanımları ve kavram ikililerini açıklamak ve aşmak için kullanılabileceğini göstermektir. Bu görevi yerine getirebilmek için,

demokrasinin savunusu konusundaki bazı önemli konuları da, konumuzla ilgisi ölçüsünde, gözden geçirmek gerekecektir.

Konuya açıklık getirmek için, işe demokrasinin tanımlanması konusunda sıkça yapılan hatalara işaret ederek başlamakta yarar vardır. Bu hataların başında, demokrasinin tanımlanması sorununun demokrasinin iyi bir şey olup olmadığı veya ne kadar demokrasinin iyi bir şey olduğu sorunu ile karıştırılması gelmektedir. Özellikle 1945’ten bu yana, “demokrasi” ve “demokratik” terimleri siyaset sözlüğünün en yaygın olumlama sözcükleri hâline geldi. Bunun bir sonucu olarak, bu kavramlar belli bir anlam taşımaksızın, sâdece olumlanan herhangi bir siyasal düzenle eş anlamlı olarak kullanılır oldu. 20. Yüzyıl’dan önce, demokrasi karşıtları demokrasiye karşı çıkmakla birlikte, demokrasinin anlamı konusunda demokrasi yandaşları ile hemfikirlerdi. Günümüzde ise, demokrasi karşıtları açık olarak anti-demokrat görünmekten çekinmektedirler ve demokrasi karşıtı düşüncelerini demokrasinin anlamı konusunda çekinmeler görünüşü altında ifade etmek eğilimindedirler. Bir başka ifadeyle, demokrasinin tanımı konusundaki tartışmalar aslında demokrasinin ne ölçüde arzu edilebilir veya gerçekleştirilebilir olduğu konusundaki tartışmalarla iç içe geçmektedir.

Örnek olarak, 20. Yüzyıl’ın en meşhur demokrasi tanımlarından birini, Joseph Schumpeter’in tanımını, ele alalım. Schumpeter’e göre “demokrasi, bireylerin bir yarışma sonunda, halk oyu ile iktidara geldiği siyasal karar alma mekanizmasıdır.”³ Schumpeter, ortalama vatandaşların kamusal işler hakkında akılcı ve gerçekçi değerlendirmeler yapma yeteneğinden mahrum oldukları ve bu konularda mantıksız ve akıldışı önyargılarla ve güdülerle hareket edecekleri inancını taşıyor-

du. Schumpeter'e göre, ortalama vatandaşların yapabileceği, seçkinler arasından kendileri adına karar alacak kişileri seçmekten öteye gidemezdi. Bu seçim yapıldıktan sonra, ortalama vatandaşların görevi "demokratik perhiz" uygulamak, yani "bir kişiyi seçtikten sonra siyasetin artık kendilerinin değil, o kişinin işi olduğunu kabullenmekti."⁴

Schumpeter'in tanımını demokrasinin esasen tartışmaya açık tanımlarından bir başkası olarak görmekten ve dolayısıyla herhangi bir başka tanım kadar geçerli kabul etmekten bizi alıkoyan nedir? Öncelikle Schumpeter, demokrasiyi kendince kabul edilebilir düzeydeki bir siyasal katılma ile eş anlamlı olarak tanımlamakta ve bu şekilde "demokrasi nedir?" sorusunu "ne kadar demokrasi iyidir?" sorusu ile karıştırmaktadır. İkinci olarak, bu tanım demokrasinin neden elit çoğulculuğu veya bir başka şey değil de, "seçkinlerin halk oyu için yarışması" olarak tanımlanması gerektiği konusunda ikna edici olmaktan uzaktır. Demokrasi olarak bilinen rejimlerin bu şekilde işlediğini söylemek de kısır döngüden kurtaran bir cevap değildir.

Bu tanıma yöneltilebilecek itirazlar, ortalama vatandaşların seçimler arasında kalan dönemde de siyasal işleri yönlendirme amacına yönelik olarak yaptıkları bazı faaliyetler söz konusu edilerek, daha da çoğaltılabilir. Örneğin, Schumpeter'in tanımını benimseyen bir kişiye, ortalama vatandaşların seçimler arasında kalan dönemde siyasî temsilcileri nezdinde yaygın olarak yaptıkları lobicilik faaliyetlerinin, imza kampanyalarının, istişari faaliyetlerin, yani vatandaşların kamusal işlere sâhip çıkmasının ve seçtikleri temsilcilerin de sistematik olarak vatandaşın sesini dinlemek zorunda kalmasının Schumpeterci demokrasiyi *daha* da demokratik kılıp kılmayaca-

ğı sorusu yöneltilebilir. Schumpeterci noktadan baktığımızda, bu tür bir durum politikayı bayağlaştırma sonucunu doğurabilir; ancak, vatandaşların seçimler arasında kalan dönemde de siyasete katılma şansına sâhip olduğu bir sistemin vatandaşların siyasal süreçte seçimler dışında hiçbir şekilde etkiye sâhip olmadığı bir sisteme göre daha demokratik olduğu açıktır. Şu durumda, bizim kabul ettiğimiz demokrasi kavramının Schumpeterci sınırlı demokrasi tanımının çok ilerisinde olduğu ortaya çıkmaktadır. Burada karşımıza çıkan problem, demokrasinin tanımı sorununun "ne kadar demokrasi iyidir?" tartışması ile içiçe geçmiş olmasıdır.

Schumpeter'in yaygın şekilde kullanılan demokrasi tanımının örneklendirdiği ikinci yanlış, demokrasinin demokratik olarak kabul edilen kurumların temelindeki ilkelerden ziyâde, belli bir anda ve yerde mevcut kurumsal düzenlemelerden hareketle tanımlanmasıdır. Demokrasiyi serbest seçimlerle veya çok-partililikle özdeşleştirmek, araçla amacı karıştırmak ve aracı amaç hâline getirmek olur. Bu yaklaşım, özellikle söz konusu kurumların yanıltıcı bir görüntüden öteye gidemediği hâllerde; örneğin, seçilmişlerin atanmışlar üzerinde etkili olmadığı, seçmenlerin seçilmişleri etkin olarak denetleyemediği veya seçilmişlerin kamu görevlerini bireysel amaçlar için kullanabildiği hâllerde, bizi kaçınılmaz olarak bir yanılsamaya götürecektir. Bu nedenle, belli bir kurumun ne ölçüde demokratik olduğunu söyleyebilmenin tek yolu, demokrasinin temelindeki ilkeleri saptayarak söz konusu kurumu bu ölçüt ışığında değerlendirmektir.

Kurumsal düzenlemelerin belli ilkeleri yansıttığı ve bu ilkelerin gerçeklik kazanmasını sağlayabileceği düşüncesinin teme-

BİRİNCİ KISIM

DEMOKRASİ İÇİN BAZI KOŞULLAR

2

LİBERAL DEMOKRASİ VE DEMOKRATİKLEŞMENİN SINIRLARI

DEMOKRASİYİ, TOPLUM İÇİN BAĞLAYICI KURALLARIN ve politikaların halkın denetimi altında belirlendiği bir karar alma şekli olarak tanımlamıştık. Toplumun tüm üyelerine, bu karar alma mekanizmasına eşit şekilde doğrudan katılma hakkını sağlayan bir düzen de en demokratik düzen olarak nitelendirilebilir. Bir başka ifadeyle, bir siyasal düzenin demokratik olarak nitelendirilebilmesi için halk denetimi ve siyasî eşitlik ilkelerini mümkün olan en ileri düzeyde hayata geçirmesi gerekir. Demokrasiyi bir ölçeğin en uç noktası olarak düşünürsek, bu ölçeğin öteki ucunda, halkın karar alma mekanizmasından tamamen dışlandığı bir düzen yer alır. Demokrasinin tanımı üzerine yapılan tartışmalar altında demokrasinin ne ölçüde arzu edilebilir ya da ne ölçüde gerçekleştirilebilir olduğu konusuyla ilgilidir. Tartışmaların ağırlık noktasını, demokrasi ile diğer ilkeler arasındaki dengeğin hangi noktada sağlanacağı, karar alma sürecinin eşit vatan-

daşlar tarafından denetimi ilkesinin hangi kurumsal düzenleme ile gerçekleştirileceği konusu oluşturmaktadır. Bir başka ifadeyle, bana göre tartışma dışı bir konu olan ve ölçüğün bir ucunda yer alan, demokrasi kavramı ile, demokrasinin ne ölçüde arzu edilebilir veya gerçekleştirilebilir olduğu konusunda ve demokrasinin sürdürülebilir kurumsal şekli konusunda tartışmaya açık değerlendirmelere dayanan, demokrasi teorilerini birbirinden ayırmak gerekir.⁴⁶ Bu nedenle, demokratikleşme sorunu mevcut bütün siyasal düzenler için geçerli bir sorundur. Ölçeğin demokrasi ucu doğrultusunda bir siyasal hareket ya da değişim süreci olarak demokratikleşme, sadece diktatörlükler veya otoriter rejimler için değil, bütün siyasal sistemler için geçerli bir kavramdır.

Bu demokrasi anlayışına bir de liberalizm düşüncesini eklediğimizde ortaya çıkan liberal demokrasi kavramı, hem karşılıklı bağımlılık hem de gerilim ya da düşmanlık ilişkisi içeren bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir yandan, klâsik liberalizmin temel kabûlleri ve kurumları 19. ve 20. Yüzyıl'da ulus-devlet düzeyinde demokrasi için o kadar vazgeçilmez hâle gelmiştir ki bu kurumların kaldırılmasına yönelik çabalar her defasında demokrasi için bir felâket olmuştur. Diğer yandan, liberalizm aynı zamanda demokratikleşme sürecini yavaşlatan bir etken olarak da karşımıza çıkabilmektedir; örneğin, yine 19. ve 20. Yüzyıl'da liberaller ve demokratlar arasında demokrasinin kabûl edilebilir şekli ve kapsamı konusunda sürekli tartışmalar yaşanmıştır. Şu durumda, liberalizmin tarihsel olarak, demokrasi için hem gerekli bir zemin hem de bir tür sınır oluşturduğu söylenebilir.⁴⁷ Bu çelişki, liberal demokrasinin gerçekçi bir alternatifi var mıdır sorusuna cevap vermeyi güçleştirmektedir. Ben aslında sorunun şu şekilde

ifade edilmesinin daha uygun olduğunu düşünüyorum: Liberalizmin tarihsel olarak demokratikleşmenin önüne çıkardığı engeller, demokrasinin temellerine zarar vermeden nasıl aşılabilir?

A. LIBERAL DEMOKRASİNİN PARADOKSLARI

Liberal demokrasi tamlamasının her iki ögesini sırayla inceleyelim. Burada öncelikle, liberalizmin ulus-devlet düzeyinde demokrasi için vazgeçilmez olan unsurlarından beşi üzerinde durmak istiyorum.

1. Kişi güvenliği ve özgürlüğü, ifade özgürlüğü, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü ve benzeri bireysel hakların yasal veya anayasal koruma altına alınarak güvenceye kavuşturulması. Bütün bireysel hakların aynı zamanda *demokratik haklar* olmadığı açıktır. Ancak, vatandaşların toplanma özgürlüğüne, bilgi alma, diğer vatandaşları iknaya çalışma ve seçme haklarına sâhip olmadığı bir demokrasi, anlamını yitirecektir. Bir başka ifadeyle, karar alma sürecinde halk denetimini sağlamak için gerekli olan ve hükûmeti ya da toplumun genelini rahatsız edecek düşüncelere ve eylemlere neden olması hâlinde bile korunması gereken bireysel hakları demokratik haklar olarak tanımlayabiliriz.
2. Yasama, yürütme ve yargı organları arasında kuvvetler ayrılığı ilkesinin benimsenmesi. Kuvvetler ayrılığı olmaksızın hukuk devleti düşüncesi de, bu düşüncenin gerekleri arasında yer alan insan haklarının korunması, âdil yargılanma hakkı, idarenin hukuka bağlılığı ve idarenin yargısal denetimi de bir yanlısamadan öteye gitmeyecektir.

3. Üyeleri ülke genelinde yapılan serbest seçimlerle belirlenen; yasama, vergilendirme ve hükümeti denetleme yetkilerine sâhip bir temsili meclisin bulunması. Doğrudan demokrasi ile karşılaştırıldığında, temsili demokrasinin meşruiyeti halk denetimi ve siyasî eşitlik ilkelerini zaman kısıtı ve modern devletin şartlarıyla uzlaştırmasından kaynaklanmaktadır.
4. Sınırlı devlet ilkesinin benimsenmesi ve kamusal alanla özel alanın ayrılması. Burada, “özel” alan, özerk sivil toplumu ifade edebileceği gibi; piyasa, özel mülkiyet, aile, kişisel ilişkiler veya bireysel vicdan anlamında da kullanılabilir. Bu ayrımın demokrasi için taşıdığı önem şu şekilde ifade edilebilir: Bireysel iradenin devletten bağımsız olarak oluşmasına imkân veren bir özerk alan ve birden fazla güç odağı olmaksızın ya da devletin toplumsal işleri büyük oranda bizzat üstlenmesi ve bütün sosyal ilişkilerin siyasallaşması hâlinde demokrasi yaşatılamaz. Dolayısıyla demokratik devlet, sınırlı devlet olmalıdır. Bu sınırın tam olarak nerede başlayıp nerede sona ereceği tartışılabilir; ancak yukarıdaki değerlendirmeler ışığında, demokratik devletin sınırlı devlet olması gerektiği, tartışma götürmez biçimde ortaya çıkmaktadır.
5. Epistemolojik açıdan, toplum için neyin iyi olduğu konusunda, özel bir bilgiye veya vahye dayanan kesin bir doğru olmadığının kabûl edilmesi. Ortak iyiyi belirleyecek olan, birtakım uzmanlar veya din adamları değil, özgür bir şekilde karar verecek olan toplumun kendisidir. Demokrasinin paternalizm karşıtı duruşu liberalizmin duruşu ile tam olarak örtüşmektedir ve her ikisi de aynı epistemolojik temele dayanmaktadır.

Burada, liberalizmin klâsik döneminde ve oy hakkının genelleşmesinden çok önce yerleşen, kitle siyaseti döneminde demokrasinin yaşatılabilmesi için de hayati önem taşıyan ilkeleri ve kurumları görmekteyiz. 20. Yüzyıl sonu itibarıyla öğrenmiş bulunuyoruz ki, bu liberal kurumları daha mükemmel bir demokrasi adına ortadan kaldırma çabaları her defasında demokrasinin yara almasıyla sonuçlanmıştır. Örneğin, genel irade, ortak iyi veya daha yüksek bir özgürlük anlayışı adına bireysel haklara saldırılmıştır. Halkın adâleti kavramı kuvvetler ayrılığını ortadan kaldırmak için kullanılmıştır. Doğrudan demokrasi, işlevsel temsil ya da sovyet gücü adına temsili parlamentonun yetkileri budanmıştır. Sosyal hayatı her yönden demokratik denetim altına almak bahanesiyle kamusal alan-özel alan ayrımı ortadan kaldırılmıştır. İnsan hayatının amacı veya tarihin akışı hakkındaki kesin doğrular karşısında, ortak iyi hakkındaki farklı düşünceler bir kargaşa nedeni olarak görülmüştür. Bu projeler ne kadar iyiniyetli olsa da veya halk desteği bulsa da demokrasinin temellerinin yıkılması sonucunu doğurmuştur.

Bunun nedeni, bir hükümet şekli olarak demokrasinin, halkın herhangi bir konuda istediği kararı vermesi anlamına gelmemesidir. Demokrasi, siyasal karar alma sürecinde halkın sürekli denetimini güvence altına alan düzenlemeler bütünüdür. “Burjuva” liberalizmi olarak da adlandırılabilir olan klâsik liberalizmin mutlakıyetçi devleti halk denetimine tâbi kılarak sorumlu devlete dönüştürmek amacıyla verdiği mücadelenin demokrasiye yaptığı katkı tartışılmaz. Bu açıdan bakıldığında, liberal demokrasinin demokratik bir alternatifi yoktur. Komünizmin yıkılmasından sonra sayısı azalmakla birlikte, meşruiyet zemini bulabilecek demokrasi dışı alternatifler olabilir;⁴⁸ ama demokrasi içinden ciddi bir alternatif yoktur.

3

PİYASA EKONOMİSİ VE DEMOKRATİK SİYASET

SİVİL TOPLUM KAVRAMININ TANIMINA VE KULLANIMI-na ilişkin güncel tartışmalardan biri de, piyasa ekonomisinin sivil toplumun bir unsuru olup olmadığı tartışmasıdır. Piyasa ekonomisinin sivil toplumun bir unsuru olduğunu düşünenler, sivil toplum kavramının 18. Yüzyıl siyaset ve iktisat düşüncesinde devletten bağımsız bir iktisadi faaliyet ve toplumsal örgütlenme alanı olarak geliştiğine ve liberal anayasa düzeninin aslı unsuru olarak görüldüğüne dikkat çekmektedir.⁸¹ Bu teorisyenlere göre, piyasa ekonomisi, demokratik siyasetin altyapısını oluşturan özgür sosyal hayatın temel unsurlarından birisi olmaya devam etmektedir.⁸² Piyasanın sivil topluma dâhil olmadığını düşünenlere göre ise, özel ve bireysel çıkar arayışına sahne olan iktisadi alan, ortak çıkarları konu alan kamusal tartışmaların ve toplumsal düzenlemelerin dışında tutulmalıdır. Gerçek sivil toplum budur ve sağlıklı bir demokrasi için gerekli olan da bu sivil toplumdur. Bu açıdan bakıldığında, sivil

toplum, piyasa güçlerinin gayri şahsi mantığından ve devletin bürokratik mantığından farklı olarak, demokratik katılımın ve tartışmanın özgün alanı olarak görülmektedir.⁸³

Buradaki tartışma kısmen sivil toplum kavramının kapsamıyla ilgilidir. Sivil toplum kavramı, demokrasiyi dolaylı da olsa destekleyen ya da kolaylaştıran bütün toplumsal unsurları kapsayacak mıdır, yoksa sâdece özü itibarıyla kamusal veya siyasal nitelikteki örgütler mi sivil toplum tanımında yer alacaktır? Tartışmanın bir diğer yönü ise, piyasa ekonomisinin ne ölçüde demokrasiyi destekleyen bir unsur olarak değerlendirilebileceği konusundaki anlaşmazlıktır. Sivil toplumun kavramlaştırılması tartışması bu noktada, liberallerin ve eleştirel teorisyenlerin piyasa kapitalizmi hakkındaki değerlendirmelerini karşı karşıya getirmektedir.

Bize göre, önemli olan, bu ikinci tartışmadır. Piyasa ekonomisinin sivil toplum kavramına dâhil edilip edilmemesi konusuna geçmeden önce, piyasa ile demokrasi arasındaki ilişkinin açıklığa kavuşturulması gerekir. Bu nedenle, bu bölümde ağırlıklı olarak bu konu ele alınacaktır. Bölümün sonunda da, ulaşılan sonuçların sivil toplum teorisi için ne anlam taşıdığına bakacağız.

Anglo-Amerikan siyaset bilimindeki ortak kabûl, piyasa ekonomisinin demokratik siyasal kurumlar için bir ön şart olduğu ve dolayısıyla birer *süreç* olarak iktisadî liberalleşme ile siyasal demokratikleşmenin birlikte yürütülmesi gerektiği şeklindedir. Gerçi iktisadî liberalleşme ve demokratikleşme konusundaki literatürün günümüzde, komünizmin çöküşü ve Fukuyama'nın "Tarihin Sonu" ile kutladığı liberalizmin zaferi arasında doğrudan ilişki kuran indirgemeci formüllere göre hayli yol aldığı söylemek gerekir.⁸⁴ *Journal of Democracy*'nin bu

konuya ayrılan bir sayısında, günümüz uygulamasındaki giriftliği analiz etmek için birçok yazarın farklı tipolojiler geliştirdiği görülmüştür. İktisadî liberalleşmenin ve demokratikleşmenin farklı zaman-ölçekleri ve dinamikleri, farklı kurumsallaşma aşamaları, farklı ortaya çıkış sıraları, birbiri üzerindeki farklı etkileri ve benzeri girift ilişkilerin gittikçe artan oranda dikkate alındığı görülmektedir.⁸⁵ Bununla birlikte, bütün bu analizler piyasa ekonomisiyle demokratik siyaset arasında köklü bir bağ olduğu ve bu ikisinin bir bütünlük arz ettiği yönündeki temel kabûle sâdik kalmaya devam etmektedir.

Bu bağlantı, piyasa ekonomisinin demokrasi için "gerekli olan ama yeterli olmayan bir şart" olduğu önermesinde ifadesini bulmaktadır. Buna göre, piyasa ekonomisini sürdürebilmek için demokratik bir rejim gerekli olmayabilir, ancak demokratik bir rejim için piyasa ekonomisi mutlaka gereklidir.⁸⁶ Lindblom, iktisadî sistemle siyasal sistem arasındaki ilişkileri konu alan araştırmasında, "piyasa ekonomili otoriter rejim" kategorisine örnekler bulurken, "piyasa ekonomisiz demokratik rejim" kategorisi boş kalmıştır.⁸⁷ İki kurum arasındaki ilişkinin asimetric bir ilişki olduğunu belirten Berger de boş kategori fikrine katılmaktadır. Berger'e göre, "demokratik olmayan pazar ekonomisine çok sayıda örnek gösterilebilir, ancak piyasa ekonomisine sâhip olmayan bir demokratik rejime hiç rastlanmamıştır."⁸⁸

Piyasa ekonomisi ile demokrasi arasındaki ilişki günümüzde yaygın kabûl görmeye birlikte, bu ilişki için getirilen izah konusunda aynı mutabakat yoktur. Piyasa ekonomisinde, demokrasi için gerekli olup da yeterli olmayan şey nedir? Piyasa ekonomisi demokrasi için ne ölçüde gereklidir? Bu konuyu ele alırken, öncelikle literatürde birbirine karıştırılan birtakım kavramları ele

alacağım ve piyasanın demokrasi üzerindeki etkilerinin tamamının aynı ölçüde önemli olmadığını göstereceğim. Sonra, piyasanın demokrasi için olumsuz etkilerini ele alacağım. Sonuç olarak, “gerekli ama yeterli değil” formülünün piyasa ile demokrasi arasındaki girift ilişkiyi kavramakta yanıltıcı olduğunu ve bu formülden vazgeçilmesi gerektiğini ortaya koyacağım.

Öncelikle, bu inceleme açısından, “piyasa” ve “demokrasi” kavramları neyi ifade etmektedir? Ve neden kapitalizmden değil de, piyasa ekonomisinden söz ediyoruz? Bunun için birtakım nedenler vardır. İlk olarak, kapitalizmin demokrasi için olumlu yönlerini ifade için öne sürülen görüşlerin çoğu, aslında serbest piyasayı savunmak için kullanılan görüşlerdir. İkinci olarak, kapitalizm, özel çıkarların piyasa yerine devlet tarafından belirlendiği şekiller alabilir, tarihsel olarak almıştır da; ancak bu tür bir kapitalizmin demokrasiye hizmet etmeyeceği açıktır. Üçüncü olarak, değişik sosyal mülkiyet şekillerine izin veren bir piyasa *sosyalizmi* alternatifini de ihtimâl dâhilinde tutmakta yarar olabilir. Bununla birlikte, piyasa ekonomisinin kapitalizmden tamamen farklı olduğu sonucuna varmak mümkün görünmemektedir ve aşağıdaki açıklamalarda piyasa ekonomisi terimi yerine kapitalizm teriminin de kullanılabileceğini kabul etmek gerekir.

Piyasa-demokrasi ilişkisi konusunda sistematik bir teori oluşturma çabalarında karşımıza çıkan daha ciddi bir itiraz, *tout court* bir piyasa ekonomisinin mevcut olmadığı, ancak farklı kurumsal çerçevede ve şartlarda, farklı gelişim aşamalarında bulunan farklı piyasa ekonomilerinden söz edilebileceği şeklindedir. Piyasa ekonomisinin kalkınmaya katkısı bu kurumsal çerçeveye bağlı olduğu gibi, demokrasiye etkisi de bu

kurumsal şartlara bağlıdır. Kurumsal şartların bir bölümü devlet tarafından belirlendiğine göre, demokratik siyaseti güçlendirmenin bir yolu da bu tür düzenlemelerle desteklenen (ve aynı zamanda bir tür sivil toplum olan) demokrasi yanlısı kurumsal piyasa araçları olamaz mı?

Sosyal bilimlerde nedensel ilişkiler kurmak her zaman için döngüsellik/determinizm eleştirisine açıktır. Bu nedenle, piyasa ve demokrasi kavramlarını belli toplumsal şartlardan soyutlayarak ve birer ideal-tip şeklinde tanımlamakta yarar vardır. Bu tür bir soyut yaklaşımın sağlayacağı yarar *a priori* açık olmayabilir, ancak ulaşacağımız sonuç bu yaklaşımın önemini ortaya koyacaktır. Piyasayı, serbest rekabet şartları altında malların serbest değişimi ve bu değişimi mümkün kılmak için gerekli olan mülkiyet hakkını ve sözleşme özgürlüğünü güvence altına alan asgarî kurumsal çerçeve olarak tanımlayabiliriz. Demokratik siyaseti ise siyasal karar organlarının, siyasî eşitlik ilkesi temelinde, ifade ve örgütlenme özgürlükleri ve serbest seçimler aracılığıyla halk tarafından denetlendiği bir sistem olarak tanımlayabiliriz.⁸⁹

Bu tanım daha ilk bakışta, iki şeyi ortaya koymaktadır. Öncelikle, mülkiyet hakkı ile sözleşme özgürlüğünün yasal olarak güvence altına alınması piyasa ekonomisinin asgarî şartı olarak tanımlandığında, piyasa ekonomisinin demokrasiye neden mutlaka gereksinim duymadığı açıklık kazanmaktadır. İkinci olarak, öteki yöndeki nedensellik ilişkisi ise, bu ilişkiyi etkileyebilecek unsurların giriftliği dikkate alındığında, oldukça karmaşık bir ilişki olmalıdır. Dolayısıyla, piyasa ekonomisinin siyasî özgürlükler, serbest seçimler ve siyasî eşitlik üzerinde çok farklı etkileri olmasını bekleyebiliriz. Ancak bu

4

DEMOKRASİNİN KURUMSALLAŞMASI İÇİN GEREKLİ ŞARTLAR¹⁰⁷

BU BÖLÜMDE, SİYASETİLİM LİTERATÜRÜNDE DEMOKRASİNİN kurumsallaşması için gerekli şartları konu alan çalışmalardan hareketle, bu şartları sistematik bir bütünlük içinde inceleyeceğiz. Bir Afrika uzmanı olarak değil, siyasetbilimci olarak giriştiğimiz bu karşılaştırmalı literatür analizinin, verilen örnekler hangi kıtadan olursa olsun, Afrika ülkeleri için yararlı olacağını umuyoruz.¹⁰⁸ Burada, işin henüz başında, birtakım metodolojik sorularla karşılaşacağımızı biliyoruz. Sosyal bilimlerde karşılaştırmalı teoriler için en uygun düzey hangisidir? Karşılaştırmalı teori mümkün olan en genel ve global düzeyi mi hedeflemelidir? Ya da bölgesel ve yerel düzeyde mi kalmalıdır? Sahra Afrikası, Mağrib, Lâtin Amerika, Orta Avrupa ve benzeri bölgelerdeki siyasal süreçlerin tamamını kapsayan genelleştirmeler anlamlı olabilir mi? “Demokrasi” teriminin bütün bu bölgelerde aynı anlama geldiği söylenebilir mi? Böyle olsa bile, “demokrasiye geçiş” kavramına, daha önce

“sosyalizme geçiş” kavramına tanınan ve hayâl kırıklığına yol açan teleolojik konumun tanınması yanlış olmaz mı?

Bütün bu sorulara kısaca cevap vermek gerekirse, en uygun genelleştirme düzeyi hiçbir zaman için *a priori* tespit edilemez ve ancak belli bir sorunla bağlantılı olarak belirlenebilir. Bize göre, hipotezler genelleştiği ölçüde bölgesel ve yerel özelliklerin ayrıca dikkate alınması gerekir. Bu düzeydeki bir teorianın her konuda mutlak doğruları ortaya koymasını beklemek yanlış olur. Teoriyi farklı deneyimlerin sistematik bir bütün içinde bir araya getirilmesi olarak tanımlarsak, teoriler bu anlamda, hiçbir araştırma için son nokta olmayacak; sâdece bir başlangıç noktası teşkil edecektir. Burada yapılması gereken, sorunları ortaya koyup çözümlerin nerede aranması gerektiği konusunda öneriler getirmekten ibarettir.

İşe “demokrasi”, “kurumsallaşma” ve “şartlar” terimlerine açıklık getirmekle başlayalım. İlk olarak demokrasi kavramını ele alacak olursak, karşılaştırmalı siyaset bilimi uzmanlarının genelde Schumpeter’in yolundan giderek, demokrasiyi normatif ya da soyut olarak tanımlamak yerine, prosedürel bir kavram olarak tanımlama eğiliminde olduklarını biliyoruz. Bu, demokrasiyi bir ilkeler bütünü olmaktan çok, kurumlar bütünü olarak gören bir yaklaşımdır.¹⁰⁹ Örneğin, Amerikan siyaset bilimcilerinin demokrasiyi “bir slogan olmaktan çıkarıp anlamlı bir terim” hâline getirmesinden duyduğu memnuniyeti gizlemeyen Huntington, bir siyasal sistemin demokratik olarak nitelendirilebilmesi için, “iktidardaki siyasal karar organlarının, adayların serbest bir şekilde yarışmasına ve bütün yetişkinlerin oy kullanmasına imkân veren, dürüst, düzenli ve adil seçimlerle belirlenmesi gerektiğini” söylemektedir. Hun-

tington’a göre, “mevcut siyasal düzenlerin bu prosedürel kriterler ışığında değerlendirilmesi sonucunda demokratik olan ve olmayan ülkeler kolaylıkla belirlenebilecektir.”¹¹⁰

Bizim taradığımız literatür içinde, Huntington’un demokrasiyi herhangi bir ideal ya da normatif kriterden bağımsız olarak tanımlama noktasından diğer yazarlara göre daha kaygısız olduğu söylenebilir. Ancak, neredeyse bütün yazarların demokrasinin belirleyici özelliği olarak, aynı Huntington gibi, seçimler üzerinde durduğunu; bir de seçimlerin şart kıldığı ifade ve örgütlenme özgürlüklerine önem verdiklerini görmekteyiz. Çağdaş devlette demokrasi deyince akla ilk gelen, “serbest ve dürüst seçimler” olmaktadır. Ancak, burada çeşitli prosedürel ve kurumsal sorunlarla karşılaşmaktayız. İlk olarak, bu tanım şekli bir yaklaşımı öne çıkarmakta, “serbest seçimler” ve “çok-partili rejim” gibi prosedürel araçları birer nihâi amaç hâline getirmekte ve bu kurumları demokratik olarak nitelendirmeye imkân veren esaslar üzerinde durmamaktadır. İkinci olarak, tüm dikkatlerin seçim konusuna odaklanması, demokrasi için önem taşıyan başka birçok konunun, örneğin seçilmişlerin devlet içindeki veya dışındaki atanmışlara karşı yetkileri, siyasetçilerin seçim dönemi dışında da halka karşı sorumluluğunun sağlanması ve yerel ihtiyaçların yerel düzeyde görülmesine halkın katılımı gibi, göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Son olarak, bazı ülkelerin tartışmasız bir şekilde demokratik olarak nitelendirilmesi, Batılı ülkelerin demokratik zaafalarını göz ardı etmektedir. “Gelişmekte” olan ülkelerdeki demokratikleşme mücadelesi “gelişmiş” ülkelere göre daha yoğun olabilir; ancak, demokrasi yanlıları otoriter güçlere karşı dünyanın her yerinde aynı mücadeleyi yapmaktadır.

Şu durumda, demokrasinin özünü oluşturan temel ilkele-
rin tanımlanması bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır.
Bize göre, demokrasi, aileden devlete (hatta uluslararası kuru-
luşlara) varıncaya kadar, herhangi bir grup ya da topluluk için
bağlayıcı nitelik taşıyan kararlarla ilgili, yani en geniş anlamıyla
'siyasal alan'a âit olan bir kavramdır. Demokrasinin temelinde,
siyasal karar alma mekanizmasının o topluluğu oluşturan
üyelerin eşit haklar temelinde denetimine tâbi olması düşün-
cesi bulunur. Bir başka ifadeyle, halk denetimi ve siyasi eşit-
lik, demokrasinin temel ilkeleridir. Herhangi bir siyasal karar
alma mekanizması ancak bu ilkeleri hayata geçirdiği ölçüde
demokratik olarak nitelendirilebilir.¹¹¹

Bu tanımın iki avantajı vardır. Öncelikle, merkezî devletin
demokratik ilkelerin uygulanabileceği alanlardan sâdece biri
olduğunu göstermektedir. Merkezî devlet düzeyinde ise, halk
denetimi ilkesini karar alma sürecine doğrudan katılım şeklinde
değil, ancak 'karar *alıcılar* üzerinde denetim' şeklinde uygu-
lamak mümkün olacaktır. Bu ilke, bir yandan halkın doğrudan
katıldığı serbest seçimler ve kamuoyu baskısı aracılığıyla, diğer
yandan halk adına hareket eden parlamento, mahkemeler, mâli
denetçiler ve gazeteciler gibi vasıtalarla hayata geçirilir. İkinci
olarak, demokrasi "ya hep ya hiç" mantığıyla ele alınabilecek
bir konu değildir. Herhangi bir siyasal düzenle ilgili olarak, bu
temel ilkelerin hayata geçirilmesi ölçüsünde belli bir demok-
ratikleşme seviyesinden söz edilebilir; ancak demokrasi ko-
nusunda mutlak değerlendirmeler yapılamaz. Demokrasinin
temel ilkelerini asgarî düzeyde gerçekleştiren ülkeleri kısa yol-
dan "demokrasi" olarak nitelendirmek âdet olmuştur; ancak bu
nitelendirme, "demokratik" ülkeler arasında demokrasi düzeyi
açısından önemli farklılıklara rastlanabileceği ya da bu ülkeler-

de demokratik kurumlar ve uygulamalarla eş zamanlı olarak
anti-demokratik kurumların ya da uygulamaların da gözlemlene-
bileceği gerçeğini değiştirmemektedir. Bu nedenle, demok-
ratikleşme, her zaman ve her yerde *sonlanmamış* bir süreçtir.

Bu demokrasi tanımını akılda tutarak literatüre yeniden
baktığımızda, bütün çalışmaların devlet yöneticilerinin se-
çimle belirlenmesi konusuna odaklandığını görmekteyiz.
Buna bağlı olarak ön plâna çıkan "serbest ve dürüst" seçim-
lerin kurumsallaşması sorunu önemli bir konu olmakla bir-
likte, demokrasiyi seçime indirgemek ya da seçimleri siyasal
karar alma mekanizması üzerinde halk denetimini sağlamak
konusunda kesin çözüm olarak görmek yanlıştır. Bu nedenle,
burada sözü edilen demokrasiyi seçim demokrasisi olarak ni-
telendirmek daha doğru olur.

Bir diğer kavramlaştırma sorunu, "demokrasinin kurum-
sallaşması" kavramıyla ilgili olarak karşımıza çıkmaktadır.
Öncelikle, demokratikleşme konusunda yazı yazarların bü-
yük çoğunluğunun iki konuda görüş birliği içinde olduğunu
ifade etmek gerekir. İlk olarak, demokrasinin kurumsallaş-
ma sürecinin demokrasiye geçiş sürecinden daha uzun za-
man aldığı ve daha zorlu bir süreç olduğu düşünülmektedir.
Demokrasinin kurumsallaşma sürecinin başlayabilmesi için
önce demokrasiye geçiş sürecinin tamamlanması gerekir. De-
mokrasiyle yönetilmeyen bir ülkede, serbest ve dürüst seçim-
ler sonunda ilk kez demokratik bir hükûmetin kurulmasıyla
geçiş sürecinin tamamlandığı kabul edilmektedir. Ancak de-
mokratik seçimlerin bir kez düzenlenmiş olması, demokrasi-
nin mutlak surette kurumsallaşacağı anlamına gelmez. Geçiş
sürecine katkıda bulunan güçler, demokrasinin kurumsallaş-

İKİNCİ KISIM

DEMOKRASİ VE İNSAN HAKLARI

5

İNSAN HAKLARI VE DEMOKRASİ ÇOK YÖNLÜ BİR İLİŞKİ

BU BÖLÜMDE DEMOKRASİ İLE İNSAN HAKLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ ELE ALINACAKTIR. Demokrasi ve insan hakları, gerek insan hakları örgütleri ve eylemcileri tarafından gerekse Batılı Devletlerin dış politikalarında gittikçe artan oranda birbirleriyle ilişkilendirilen iki kavramdır. Burada göstermeye çalışacağım gibi, bu ilişkinin sağlıklı bir şekilde anlaşılması bir yandan demokrasiyi nasıl tanımladığımızı, diğer yandan da insan hakları kavramına medenî ve siyasi hakların ötesinde bir anlam yükleyip yüklediğimize bağlıdır. İnsan hakları gündeminden sınırlı değil, geniş kapsamlı bir etki bekleniyorsa, insan haklarına böyle geniş bir anlam yüklenilmesi yerinde olur; ancak bu, insan hakları ve demokrasi arasındaki ilişkiyi daha da çetrefilli kılacaktır. Bu soruna bir netlik kazandırmak, bu bölümün başlıca amacıdır ve belki de demokrasi ve insan hakları konusundaki tartışmalara özgün katkısı bu olacaktır.

A. DEMOKRASİ İLE MEDENÎ VE SİYASÎ HAKLAR ARASINDAKİ İLİŞKİ

Demokrasi ve insan hakları tarih boyunca birbirinden bağımsız iki fenomen olarak görülmüştür. Hükümetlerin oluşumu ve işleyişiyle ilgili bir konu olarak görülen demokrasi ile bireysel haklar ve bu hakların korunmasıyla ilgili bir konu olarak görülen insan hakları, siyasal alanın farklı bölgelerinde yer alan iki kavram olarak değerlendirilmiştir. Örneğin, demokrasiden söz edildiğinde akla ilk gelen, serbest seçimler, çok-partililik ve kuvvetler ayrılığı gibi kurumsal düzenlemelerdir. Bunlar, esasen anayasal düzenle ve siyasal iktidarla ilişkili konulardır. İnsan hakları ise, hareket noktası olarak bireyi kabul eder ve bireylere insanca bir yaşam sürmeleri için gerekli asgarî şartların sağlanmasını amaçlar. Ayrıca, kavramın merkezinde yer alan “insan” unsurunun bir sonucu olarak, bu haklar genellikle evrensel ölçekte tanımlanmaktadır ve uluslararası düzenlemelere konu olmaktadır. Oysa, hükümet şeklini konu alan anayasal düzenlemeler geleneksel olarak egemenliğin kullanımıyla ilişkilendirildiği için Devletlerin iç meselesi olarak görülmektedir. Bu ayrımı keskinleştiren bir başka etken de akademik dünyadaki iş bölümü ve uzmanlaşma olmuştur. Akademik iş bölümü sonucu, demokrasi siyaset bilimi tarafından, insan hakları ise hukuk bilimi tarafından incelenmektedir. En azından Anglo-Sakson dünyasında, bu iki disiplin arasında çok zayıf bir ilişki olduğu bilinmektedir.¹⁴¹

Demokrasi ve insan hakları arasındaki bu ayrım bir dönem için anlaşılabilir olsa da, bundan böyle bu ayrımı savunmak mümkün görünmemektedir. Komünist rejimlerin halk hareketleri sonucu yıkılması, demokrasinin sâdece belli ülkelere

mahsus bir hükümet şekli değil, insan hakları gibi evrensel bir kavram olduğunu ortaya koydu. Sağ eğilimli ya da sol eğilimli olsun, diktatörlükle yönetilen ülkelerdeki insan hakları ihlalleri de bir ülkedeki siyasal sistemin, o ülkedeki insan hakları standartı açısından çok büyük önem taşıdığını göstermektedir. Dolayısıyla demokrasinin ve insan haklarının birbirine sıkı sıkıya bağlı iki kavram olduğu artık genel kabul görmektedir. Bununla birlikte, bu iki kavram arasındaki ilişkinin belirlenmesinde yanlış ölçütler kullanılmakta; demokrasi ve insan hakları arasındaki organik birlik göz ardı edilerek iki kavram arasında empirik bir orantılılık ya da tamamlayıcılık ilişkisinden söz edilmektedir.¹⁴² Örneğin, demokrasinin insan haklarının korunması için en uygun hükümet sistemi olduğu veya demokrasinin insan hakları ile takviye edilmesi gereken bir rejim olduğu ifade edilmektedir. İnsan haklarını demokrasiye eklenebilecek ya da demokrasiden bağımsız olarak ayrıca güvence altına alınması gereken bir şeymiş gibi gören bu değerlendirmeler yanlış temellere dayanmaktadır.

Bu konunun temelinde demokrasinin nasıl tanımlanacağı sorunu bulunmaktadır. Demokrasi için çok-partililik, serbest seçimler ya da kuvvetler ayrılığı gibi kriterlerden hareketle yapılan salt kurumsal tanımların zayıf yönü, bu kurumları “liberal” ya da “çoğulcu” değil de *demokratik* kılan şeyin ne olduğunu spesifik olarak ortaya koymakta yetersiz kalmaktadır. Eğer bu sorunun cevabı “bu kurumlar demokratiktir, çünkü demokratik olarak bilinen devletlerin kurumlarıdır.” ise, bu durumda demokratik olarak bilinen devletlerin neden demokratik olarak nitelendirildikleri sorusunu cevaplamak gerekecektir. Bu tür bir kısır döngüden kurtulmanın tek yolu, demokratik olarak nitelendirilen kurumların bu nitelendir-

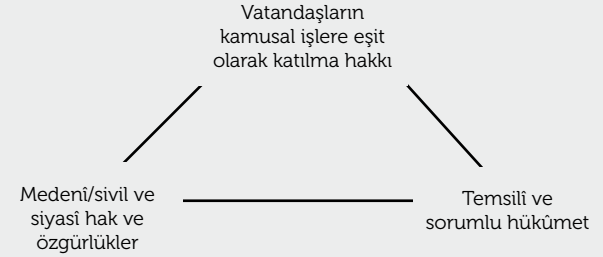
meyi hak etmek için içermek ya da gerçekleştirmek zorunda oldukları temel ilkeleri ortaya koymaktır.

Demokrasinin temelinde hangi ilkeler bulunmaktadır? Daha önce de gördüğümüz gibi, demokrasinin çekirdek düşüncesi, halk idaresi ya da ortak karar alma sürecinde halk denetimi olarak ifade edilebilir. Hareket noktası, hükümet kurumlarından ziyade vatandaşlardır. Bütün vatandaşların sivil toplum ve siyasal katılım aracılığıyla kamu işlerine müdahale hakkına sahip oldukları düşüncesi ile bu hakkın bütün vatandaşlara eşit olarak tanınması gerektiği düşüncesi demokrasinin temelini oluşturmaktadır. Bir başka ifadeyle, kamu işlerinin vatandaşlar tarafından denetimi ve bu denetimin uygulanmasında vatandaşlar arasında eşitlik, demokrasinin temel ilkeleridir. Küçük ölçekli toplumlarda bu denetim/yönetim işlevi, vatandaşların kamusal kararlara bizzat katılmaları suretiyle, doğrudan yerine getirilebilir. Fakat geniş ve büyük toplumlarda vatandaşlar bu işlevi ancak dolaylı olarak, örneğin kamu görevlerine aday olma hakkı, başlıca kamu görevlilerini genel ve eşit oyla seçme hakkı, hükümetten hesap sorma hakkı ya da anayasal değişiklikleri doğrudan onaylama hakkı aracılığıyla, yerine getirirler.¹⁴³

Demokrasiyi kamu işlerinin eşit haklara sahip vatandaşlardan oluşan halk tarafından yönetilmesi/denetlenmesi olarak tanımladıktan sonra ikincil bir soruya geçebiliriz. Demokrasinin temelindeki halk denetimi ve siyasal eşitlik ilkelerini modern devlette hayata geçirmenin yolu nedir? Bu soru, bizi eş zamanlı olarak iki ayrı istikamete yönlendirmektedir.

Birinci istikamette, kamu işleri üzerinde etkin bir halk denetimi sağlamak hususunda zaman içinde kendini ispatlamış

Şekil 5.1 Demokrasi: Haklar ve Kurumlar

kurumsal düzenlemeler bizi beklemektedir: Farklı siyasal partileri ve farklı siyasal programları halkın onayına sunan serbest seçimler, seçmenler adına yürütme organını denetleyen temsili yasama organı, kamu görevlilerinin yasalara uygun olarak iş görmesini sağlayan bağımsız yargı, hükümetin icraatını ve kamuoyundaki görüşleri aktaran bağımsız medya, idarenin hatalarına karşı bireyleri koruyan Ombudsman ve benzeri kurumlar. Bütün bu kurumları demokratik olarak nitelendirmek mümkündür, çünkü bu kurumlar hükümetin halk tarafından denetimine katkıda bulunmaktadır. Bu işlevi, daha etkin bir şekilde, gerek vatandaşlar arasında gerekse toplumun farklı kesimleri arasında eşitliği daha da güçlendirerek yerine getirebilecekleri muhakkaktır, yani bu kurumlar mevcut hâllerinden *daha* da *demokratik* olabilirler; ancak onları mevcut hâllerleriyle de demokratik kılan, demokrasinin temel ilkelerine gerçeklik kazandırmalarıdır.

İkinci istikamette ise, vatandaşların kamu işlerini yönlendir-

6

EKONOMİK VE SOSYAL HAKLARIN GELECEĞİ

INSAN HAKLARI DENİNCE İLK AKLA GELEN, GENELLİKLE, kişi hakları ile siyasal haklar olmakta, fakirlerle aynı kaderi paylaşan ekonomik ve sosyal haklar ise ancak ikinci sırada gündeme gelmektedir.¹⁸⁶ Batılı ülkelerin dış politikada kullandıkları “insan hakları” söyleminde de, insanların temel ihtiyaç maddelerine ve asgarî sağlık hizmetlerine ulaşma hakkından çok, ifade ve siyasal örgütlenme özgürlükleri, âdil yargılanma hakkı ve bireylerin devlet baskısına karşı korunması üzerinde durulmaktadır. Aynı şekilde, insan hakları ile ilgili hükümetdışı kuruluşlar (STK) denince ilk akla gelen, siyasî özgürlüklerin korunması için çalışan Uluslararası Af Örgütü ve benzeri kuruluşlar olmaktadır. Bu paradigmayla uyumlu olarak, herhangi bir yerde insan hakları ihlâlinden söz edildiğinde, örneğin yetersiz beslenme ya da önlenemez hastalıklardan kaynaklanan bebek ölümleri değil de, devlet eliyle yapılan işkence ya da gözaltı kayıpları gündeme gelmektedir.

Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, 1993 yılında düzenlenen Viyana Dünya Konferansı'nın sonuç bildirisinde, bu iki haklar manzumesine karşı takınılan ayrımcı tutumu şu şekilde ifade etmekteydi:

Şaşırtıcı gerçek şudur ki, ... devletler ve uluslararası toplum, ekonomik, sosyal ve kültürel haklara yönelik ihlallerde, medenî ve siyasî haklar konusundaki ihlallere gösterdikleri yoğun tepkilerin çok daha azı ile yetinmektedir. Gerçekten de, söylemin aksine, medenî ve siyasî hakların ihlâlüne karşı gösterilen tepki, yoğun ve yaygın olarak görülen ekonomik, sosyal ve kültürel hak ihlallerine gösterilen tepkiden çok daha sert olmakta ve dolayısıyla bu hakların daha önemli olduğu izlenimini vermektedir.¹⁸⁷

İnsan hakları savunucularının insan haklarının bölünmez bir bütün oluşturduğunu iddia etmelerine karşın, bu iki haklar manzumesine karşı takınılan ayrımcı tutumun birçok nedeni vardır: İlk neden, fikrî plânda bunların ayrı olarak değerlendirilmesidir. 1948'deki İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nden ve daha sonra kabûl edilen Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nden (ICESCR) bu yana, ekonomik, sosyal ve kültürel haklar fikrini eleştiren görüşlerin özünde bunların birer *hak* olmaktan çok, birer hedef olduğu düşüncesi dile getirilmektedir. Buna göre, insan hakkından söz edebilmek için belli şartların bir araya gelmesi gerekir: Sözkonusu hak, evrensel ve temel bir hak olmalıdır. Yargısal koruma sağlayacak şekilde tanımlanabilir olmalıdır. Bu hakkın hangi makamlar tarafından hayata geçirileceği ve güvence altına alınacağı açık olmalıdır; sorumlu makam, yükümlülüklerini yerine getirebilmek için gerekli kapasiteye sâhip olmalıdır. Oysa, Sözleşme'de kabûl edilen haklar bu şartları yerine getirmemektedir.¹⁸⁸

Gerçekten de Sözleşme'de yer alan hakların bu şartları hiçbir açıdan karşılamadığı düşünülebilir. Gelişmiş ekonomiler için vazgeçilmez olarak kabûl edilen ücretli tatile, yüksek öğrenim, hayat şartlarının sürekli iyileştirilmesi gibi haklar, az gelişmiş ülkeler için birer hedef/ideal olmaktan öteye gitmez.¹⁸⁹ Temel hak olarak kabûl edilebilecek olanlar da yargısal korumaya ölçü olacak bir tanımdan yoksundur. Örneğin, yetersiz beslenme, temizlik, ya da sağlık hizmetlerine ulaşamamanın yasal müdahaleyi gerektiren sınırı nedir? Ve eğer bunlar birer "hak" ise, bu hakların yerine getirilmesinde hükümetler mi, uluslararası kuruluşlar mı, yoksa BM'nin kendisi mi sorumludur? Sorumluluk hükümetlerde ise, hükümetlerin sâhip oldukları bir şeyi vermelerini beklemek doğru mudur? "Yükümlülük", "kapasite" ile birlikte değerlendirilmek durumunda olduğuna göre, Sözleşme'de yer alan yükümlülüklerin ekonomik açıdan bağımlı, fakir ülkeler için de bağlayıcı olması mantıklı mıdır? Bu hükümetlerden vatandaşlarına karşı işkence veya kötü muamele yapmamalarını istemek mantıklı olabilir, ancak vatandaşları için sağlıklı bir çevre, barınma ve yeterli beslenme şartlarını sağlamalarını beklemek yanlış olur. Dahası, bu şartların yerine getirilmesi, paternalist ve bürokratik bir yapının büyümesi ve vergilerin artırılması sonucu başka bir temel hak olan özgürlük hakkının ihlâli ile sonuçlanacaktır.¹⁹⁰

Ekonomik ve sosyal haklara karşı dile getirilen itirazlar bu şekilde özetlenebilir. Bu görüşlerin BM'de de yankı bulduğunu ve birçok düzenlemede etkili olduğunu söylemek gerekir. Örneğin, iki tür insan hakları manzumesi arasındaki ayrımın işin en başında kabûl edilmesi, Ekonomik ve Sosyal Haklar Sözleşmesi'nde farklı bir dil kullanılarak devletlerin bu hakları kaynaklar ölçüsünde ve "tedrici olarak" gerçekleştirmek

için gerekli “adımları atacağıın” öngörülmesi, nisbeten zayıf bir denetim mekanizması kurulması, sorumluluğun WHO, FAO, UNICEF, UNESCO, ILO ve UNDP gibi BM’nin uzmanlık örgütleri arasında paylaştırılmış olması bu temel ayırımın yansımalarıdır.¹⁹¹

Bununla beraber, bu iki haklar manzumesinin mâruz kaldığı ayrımcılığı, siyasal etkenleri hesaba katmaksızın, sâdece fikrî ya da kurumsal nedenlerle açıklamak doğru olmaz. Ekonomik ve sosyal haklar konusundaki yorumculara göre, ulusal ve uluslararası güç ve kaynakların yeniden dağılımı olmaksızın, bu hakların etkili biçimde sağlanabilmesi mümkün değildir. Bu açıdan bakıldığında, hükümetlerin Sözleşme’de kullanılan “kaynaklar elverdiği ölçüde” ve “gerekli adımları atmak” ifadelerine sığınmak ve söz konusu taleplerin “kendilerini aştığını” söylemek suretiyle, iktidarın ve kaynakların paylaşımı taleplerine karşı kayıtsız kalmasına şaşırılmamalıdır. Zaten Sözleşme’de kullanılan dilin ve yapılan sınırlı düzenlemelerin gerisinde de sâdece fikrî ve kurumsal nedenler değil, siyasal mülâhazalar bulunmaktadır.¹⁹²

Yukarıdaki görüşler son otuz yıl boyunca sürekli gündemde olmakla birlikte, özellikle 1980’den bu yana yaşananlar ekonomik ve sosyal hakları daha da tartışmalı bir zemine çekmiştir. Bunun ilk nedeni, dünya ekonomisindeki gelişmelerdir. Her zaman için avantajlı konumda olanların yararına işleyen uluslararası piyasa mekanizması, deregülasyon ve sosyal harcamaların kısılması politikaları sonucu, birçok toplumda alt gelir gruplarının durumunun daha da gerilemesine neden olmuştur. Bu süreçte yeni bir kaynak dağılımından söz edilebilir; ancak bu, zenginlerden fakirlere doğru değil,

gelir dağılımını daha da bozacak şekilde tam ters yönde bir dağılım olmuştur.¹⁹³ Bu süreçte hükümetlerin kendi ekonomik kaderlerini belirleme kapasiteleri önemli ölçüde azalmış; piyasa mekanizması kolektif tercihi ortadan kaldırdığından ekonomi politikaları mâlî piyasalarda beliren ortalama görüş baz alınarak oluşturulmaya başlanmıştır.¹⁹⁴

1980’lerden bu yana yaşanan ikinci gelişme ise SSCB’nin ve kapitalizmin yaşayan alternatifi olan komünizmin yıkılmasıdır. Teorik olarak, Soğuk Savaş’ın sona ermesi iki insan hakları manzumesi arasındaki kısır çekişmeye son vermek için bir fırsat olarak değerlendirilebilirdi; ancak pratikte, bu gelişme ekonomik ve sosyal haklar düşüncesine en çok karşı çıkan ülke konumundaki ABD’nin pozisyonunu güçlendirmiştir.¹⁹⁵ Daha genel olarak, sosyalizmin inandırıcılığını yitirmesi, dünyanın her yerinde ekonomik yönden yoksun durumdakilerin kaynakların yeniden bölüşümü ekseninde bir siyasî mücadele için ideoloji arayışını olumsuz yönde etkilemiştir. Sovyetler Birliği’nde ve diğer komünist ülkelerde komünizmin çöküşünden sonra yaşanan problemleri, sosyal güvenlik sistemlerinin çöküşünü ve Balkanlardan Orta Asya’ya uzanan iç savaşları da bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir.

Bu gelişmeler karşısında iki farklı görüş ortaya konabilir. İlk olarak, yüz milyonlarca insan yetersiz beslenme, açlık ve hastalıktan kıvrınırken ekonomik ve sosyal hakların insan hakları manzumesine eklenmesini tartışmanın anlamsız olduğu öne sürülebilir.¹⁹⁶ Daha da kötüsü, hayatta kalıp kalmama noktasında gerçekçi bir öngörüsü olmayan insanlara, insan haklarından söz etmek bir hakarettir. Bentham’ın Fransız İnsan Hakları Beyannamesi’nin “sözde” haklarını eleştir-

7

KÜRESEL DEMOKRASİ İÇİN BİR MODEL OLARAK İNSAN HAKLARI

BU BÖLÜMÜN AMACI, EN GENİŞ ANLAMI İLE İNSAN HAKLARI “rejimi”nin küresel/kozmopolitan demokrasi projesi için bir model olarak yapabileceği katkıyı tartışmaktır. Konu üç kısımda ele alınacaktır. İlk olarak, insan hakları rejiminin 1945 sonrasında kaydettiği evrenselci gelişme üzerinde durulacaktır. Bu dönemde insan hakları rejimi, sadece bir felsefe ya da uluslararası hukukun bir parçası olarak değil, aynı zamanda bir izleme ve denetim mekanizması ve gelişen küresel sivil toplumun önemli bir parçası ve meşruiyet temeli olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci bölümde, insan haklarının egemen ulus-devletlerden oluşan ve yapısal eşitsizliklerle örülmüş bir dünyada uygulanmasından kaynaklanan çelişkiler ele alınacaktır. Gerçekten de, insan haklarının uygulanması için vazgeçilmez olan Devlet, aynı zamanda ihlallerin baş aktörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Son bölümde ise, sadece ulaşılmış bir hedef ya da bir ütopya olarak

görülmemesi gereken insan hakları rejimi, ilerlemeci değişime katkıda bulunacak dinamik potansiyeli açısından ve küresel demokrasi kriterleri ışığında değerlendirilecektir.

Bu tartışmada, işimizi hayli zorlaştırsa da, Uluslararası Haklar Bildirgesi'nde ayrı ayrı düzenlenen medenî ve siyasî haklarla ekonomik, sosyal ve kültürel hakları birlikte ele alacağız.²⁵⁶ Felsefi açıdan bakıldığında, ekonomik hakların insan hakları arasında ele alınmasının yerinde olup olmadığı tartışılabilir; kurumsal açıdan baktığımızda da insanların fizikî ve ekonomik haklarının korunması için çalışan birçok uluslararası örgütün insan hakları kuruluşu olarak nitelendirilmediğini görüyoruz. Bu nedenle ekonomik ve sosyal hakların burada ele alınması, konuyu fazlasıyla genişletip sınırlarını belirsiz hâle getirme riski taşımaktadır.²⁵⁷ Ancak, yaşama hakkının, yaşamak için gerekli olan araçlara/imkânlarla sâhip olma hakkından; özgürlük hakkının özgürlükleri kullanmak için gerekli araçlara/imkânlarla sâhip olma hakkından ayrı düşünülmesi mümkün değildir. Dolayısıyla başkalarına karşı yükümlülüklerimiz, sâdece başkalarına zarar vermemeekten ibaret olan negatif yükümlülükler değildir.²⁵⁸ Siyasal nedenlerle ya da insan hakları kuruluşları arasında bir tür işbölümü yapılmasını (kişi hakları ve siyasal haklar için Uluslararası Af Örgütü, ekonomik ve sosyal haklar için Oxfam gibi) sağlamak amacıyla, insan hakları kavramının dar bir açıdan ele alınmasının daha doğru olacağı düşünülebilir. Ancak, insan hakları üzerine yazıp çizen kişilerin daha geniş ve kapsayıcı bir yaklaşım gösterme sorumlulukları vardır. Aksi hâlde, sâdece medenî ve siyasî hakları dikkate alan dar anlamda liberal ve Batıcı bir insan hakları kavramını benimsedikleri yönündeki eleştirilere haklılık kazandıracaklardır.²⁵⁹

A. EVRENSELÇİLİK

Küresel demokrasi projesi çerçevesinde, insan haklarının demokrasiye göre daha evrenselci ve küresel siyasetle özdeşleştirmeye daha müsait bir kavram olduğunu söylemek mümkündür. Aslında demokrasi de, her yetişkinin, gerekli bilgiye sâhip olmak şartıyla, toplumsal öncelikleri yansıtan tercihler yapma kapasitesine sâhip olduğu şeklindeki evrenselci varsayıma dayanır. Bu varsayımın ulusal sınırlara hapsedilmesi için bir neden yoktur. Bu açıdan bakıldığında, demokrasinin insan haklarıyla aynı felsefi temele dayandığı söylenebilir.²⁶⁰ Ancak, farklı halkların yaşadığı bir dünyada, modern devlet sınırları içinde kurumsallaşan demokrasinin nesnesi olan *demos*, ulusal ölçekte tanımlanmakta; demokratik haklar da ulus-devlet sınırları içinde tanınmaktadır. Günümüzde *demos*'un ve demokrasinin kapsamını ulus düzeyinden bir bütün olarak insanlık düzeyine taşımak için, 18. Yüzyıl'da demokrasiyi kasaba toplantısı ölçeğinden devlet ölçeğine taşımayı mümkün kılan hayâl gücünün bir benzeri gerekmektedir.²⁶¹ Demokrasinin küresel düzeyde hayata geçirilebilmesi için, 18. Yüzyıl'da doğrudan demokrasinin mekansal sınırlarını aşmayı mümkün kılan temsil sistemine benzer bir kurumsal yenilik gerekecektir.

İnsan hakları düşüncesi ise başlangıçtan bu yana amacı açısından evrenselci, uygulama sahası açısından da küresel bir düşünce olmuştur. "İnsan" kelimesinin işaret ettiği gibi, bu haklar "insan"ın olduğu her yerde geçerlidir ve bu hakların uygulanmasından sorumlu olan resmî ve gayri resmî kuruluşlar, demokrasinin işleyişinin tersine, uluslararası düzeyden, ulusal ve yerel düzeye doğru işler. Burada önce insan hakları gündeminin normatif temeli, sonra da uygulama rejimi üzerinde durmak istiyoruz.

İnsan hakları taleplerinin normatif temelinde, ortak insanlık, ortak tehditler ve asgarî yükümlülükler düşüncelerinden hareket eden üç ayrı kabul bulunmaktadır.

1. Kültür, sosyal statü ve çevre farklılıkları bir yana, tüm insanlar ortak ihtiyaçlara ve ortak kapasitelere sâhiptir: Yaşama, güvenlik ve saygı görme ihtiyacı, bireysel ve toplumsal tercihler yapma ve ihtiyaçlarını karşılama kapasitesi.²⁶² İnsanların bu konularda eşit olduğunu söylemek, farklılığı inkâr etmek anlamına gelmez. Gerçekten de, gerek farklı olabilme kapasitesi gerekse bu farklılığın tanınması ihtiyacı tamamen insanî bir durum olup, BM'nin Azınlıklar Kararı gibi çeşitli insan hakları belgelerinde de bu şekilde yer almıştır. İnsan haklarının evrenselliğine yöneltilen eleştiriler farklı kültürlerle eşit saygının önemini vurgulamaktadır, ancak farklı olana saygı düşüncesini insana saygı düşüncesi dışında bir temele dayandırılabilme zordur. Aydınlanma projesinin iflâs ettiğini savunan tüm eleştirilere rağmen, şu anda moda olan “farklılık siyaseti”, Aydınlanmacı eşitlik tezinden güç almaktadır.²⁶³
2. Günümüz dünyasında, amacı ve hayat şekli ne olursa olsun herkesin temel ihtiyaçlarını karşılamak için ihtiyaç duyduğu asgarî araçlar ve herkesi ilgilendiren ortak tehditler vardır. İnsan haklarının belirlenmesinde bu hususlar dikkate alınır. Söz konusu tehditlerin bir kısmı her zaman için var olmuştur (fiziksel şiddet, hastalık, yetersiz beslenme); bir kısmı ise modern zamanlara özgüdür (sınırsız devlet gücü, acımasız piyasa mekanizması, hava ve su kirliliği). Bu tehditlerden korunma araçları için de aynı şey söylenebilir. “Doğal” haklar terimi yerine “insan” hakları

teriminin kullanılması, tehditlerin ve koruma araçlarının tarihselliğine işaret etmektedir; bu tercih, insan haklarının evrenselliğinin zamana değil (yaşamakta olan tüm insanlara uygulanabilir olma özelliği), mekâna ilişkin olduğuna ve insan haklarının gelişime açık bir kavram olduğuna dikkat çekmektedir. Ortak tehditler, insanlığın ortak değeri kavramı ile birlikte, insan haklarının evrenselliği iddiasının bir diğer meşruluk temelini oluşturmaktadır.

3. Tanımadığımız insanlara karşı yükümlülüğümüz, onlara zarar vermemekten ibaret değildir, temel ihtiyaçlarının karşılanması noktasında yardımcı da içerir. Günümüz dünyasında bu yükümlülükler şahsen ve doğrudan değil, gayri şahsî birer kurum olan vergilendirme ve sosyal yardım aracılığıyla sağlanmaktadır. Henry Shue'nun gösterdiği gibi, bu yükümlülüklerin yol açacağı külfet sınırlıdır, ancak insan haklarının temel mantığı bu kurumları gerekli kılmaktadır; yani, hakların bireyselliği yükümlülüklerde dayanışma ile birlikte düşünülme zorundadır.²⁶⁴ Eğer haklara yapılan vurgu sürekli olarak yükümlülüklerin önüne geçiyorsa, bu durum, devletin birbirimize karşı yükümlülüklerimizi yerine getirmemizi sağlayan aracı rolünü kabul etmekteki ihmâlimizden kaynaklanmaktadır.

Neo-liberaller ve diğer bireyselleşenler, başkalarına zarar vermeme yükümlülüğünün ötesinde, herhangi bir sözleşme dışı yükümlülük kabul etmezler. Bu görüş, tartışmalı bir “zarar” tanımına ve mülkiyeti ancak geniş bir haklar ve yükümlülükler manzumesi içinde güvence altına alınabilecek sosyal bir kurum olarak değil, “doğal hak” olarak tanımlayan tartışmalı bir mülkiyet teorisine dayanmaktadır.²⁶⁵ Bu yaklaşım, başka-

ÜÇÜNCÜ KISIM

DEMOKRASİNİN DENETLENMESİ

8

DEMOKRASİNİN DENETLENMESİNDE TEMEL İLKELER VE GÖSTERGELER

BU BÖLÜMDE, BİR ÜLKEDEKİ DEMOKRASİNİN KALİTESİNİ ölçmek ve değerlendirmek için kullanılacak ilkelerden ve göstergelerden söz edilecektir. Böylesi bir değerlendirmede esas alınması gereken demokrasi kavramı açıklanacak ve savunulacak, bu tür göstergelerin Birleşik Krallık ve yerleşik Batı demokrasileri dışında da kullanılıp kullanılmayacağı tartışılacaktır.²⁹²

Burada, öncelikle “demokrasinin denetlenmesi” kavramına açıklık getirmekte yarar vardır. Demokrasinin denetlenmesi kavramıyla, bir ülkedeki demokrasi seviyesinin ölçülmesi/değerlendirilmesi kastedilmektedir. Bu, basit gibi görünmekle birlikte hayli iddialı bir projedir. Birleşik Krallık, kendisini demokrasi olarak nitelendirmekte ve başka ülkelerin izlemesi gereken bir model olduğunu düşünmektedir. Acaba Birleşik Krallık ne ölçü-

de demokratik bir ülkedir? Birleşik Krallık'taki demokrasi, başka ülkeleri denetlemek için kullandığımız kriterlere ne ölçüde uygundur? Birleşik Krallık'taki siyasi kurumların içinde bulunduğu durum bu tür soruları gündeme getirmiş ve özellikle uzun bir Muhafazakâr Parti iktidarı sonunda iktidara gelen Blair hükûmeti, anayasal reformlara girişmeden önce ülkedeki demokrasinin durumunu ölçme/değerlendirme gereği duymuştur.

Ölçme/değerlendirme standartlarının belirlenmesi ve uygulanması, son zamanlarda kamu hayatının her alanında yaygın bir moda hâlini almıştır. Ancak, “demokrasinin denetlenmesi” düşüncesi, klâsik denetim işlevinden çok farklı sorunları beraberinde getirmektedir. İlk olarak, girilen iş oldukça karmaşık ve çetrefilli bir iştir. Klâsik denetim işlevi, genel olarak bir tek kurumu ya da hizmeti konu alır. Demokrasinin denetlenmesi ise, çok sayıda kurum, düzenleme ve uygulama arasındaki ilişkileri dikkate almayı gerektirir. Bütün bu faktörlerle demokrasinin asıl öznesi olan vatandaşlar arasındaki ilişkiyi de ayrıca dikkate almak gerekir. Dolayısıyla, bu denetimde her şeyden önce, tam olarak neyin denetleneceği sorusunun cevaplanması önem taşır.

İkinci olarak, muhasebede ya da işletmelerde yapılan denetimden farklı olarak, demokrasinin denetiminde kullanılacak açık, yerleşik ve genel kabul gören kriterler pek az sayıdadır. Burada, kurum dışından ve bağımsız olarak belirlenen kriterlere başvurmak yerine, kurum içinde belirlenen hedefleri ve standartları kriter olarak kullanmak yoluna gidilebilir. Örneğin, Birleşik Krallık'taki demokrasiyi değerlendirmek için, siyasi sistemin temelindeki değerler, uygulayıcıları yönlendiren ilkeler ya da vatandaşların demokrasiye yüklediği anlam ölçü olarak kabul edilebilir.

Biz,²⁹³ kurum içinde belirlenen kriterleri ölçü almaktan kaçındık. Bu, uygulayıcılar tarafından belirlenen standartların ya da Birleşik Krallık'taki siyasi sistemin temel değerlerinin demokrasiye tam olarak uygun olduğunu kabul etmek anlamına gelirdi. Öte yandan, insanlara demokrasiden ne anladığını ya da ne beklediğini sormak ilginç olabilir; ancak bu, denetim işlevinde kullanılabilecek nitelikte açık ve tutarlı kriterler ortaya koymak için uygun bir yöntem değildir. Günümüzde, demokrasi kavramının objektif kriterlerden bağımsız olarak tanımlanması âdet hâline gelmiştir; demokrasi kavramı genellikle, olumlu bulunan herhangi bir siyasi düzeni ifade için kullanılmaktadır.²⁹⁴ Kurum içinden belirlenmiş kriterlere karşı çıkmamızın bir diğer nedeni, Birleşik Krallık'ın da içinde yer aldığı “liberal demokrasiler”in tamamı için geçerli olacak ortak kriterler ve standartlar belirlenmesi gerektiğini düşünmemizdir. Bu, denetime tâbi tutulacak kurumun içinde yer alan kişilerin görüşlerinin hiçbir şekilde dikkate alınmayacağı anlamına gelmez; aksine, demokrasinin gerekleri konusunda kamuya açık bir tartışma çok yararlı olacaktır. Ancak, kriterlerin belirlenmesinde başlangıç noktası bu olmamalıdır.

Şu durumda, demokrasinin denetlenmesi projesi sâdece denetime tâbi tutulacak kurumların değil, aynı zamanda bu denetimde kullanılacak kriterlerin de belirlenmesini gerekli kılar. Demokrasinin denetlenmesi projesinde esas alınan demokrasi tanımı ile bu tanımın gereği olan ilkeler ve göstergeler izleyen bölümde açıklanacaktır.

A. DEMOKRASİNİN İLKELERİ VE GÖSTERGELERİ

Demokrasiyi tanımlarken, Schumpeter'den bu yana hâkim olan ideal demokrasi-kurumsal demokrasi dikotomisine kar-

şı çıkmıştı.²⁹⁵ Batılı ülkelerdeki kurumları ve uygulamaları esas alan kurumsal demokrasi tanımının birçok sakıncası vardır. İlk olarak; kurumsal tanım, söz konusu kurumları neden ‘liberal’, ‘çoğulcu’ ya da bir başka şekilde değil de, ‘demokratik’ olarak nitelendirmek zorunda olduğumuz hakkında bir açıklama getirmemektedir. İkinci olarak; bu tür bir tanım Avrupa-merkezlilik eleştirisiyle karşılaşılabılır, çünkü Avrupa dışındaki demokrasileri yeterince dikkate almamaktadır. Üçüncü olarak; belli kurumların demokrasi için ölçü kabul edilmesi hâlinde, demokratik denetim açısından en önemli soru olan “bu kurumlar nasıl daha demokratik hâle getirilebilir?” sorusu anlamını yitirecektir. Bu durumda, değerlendirmeye esas teşkil edecek herhangi bir kriterden yoksun kalma riski vardır. Amacımız, mevcut kurumların nasıl ortaya çıktığını ve kurumsallaştığını açıklamaktan ibaretse bu tür bir değerlendirmeyle yetinebiliriz; ancak, demokrasinin denetlenmesi düşüncesiyle, bir ülkedeki siyasî kurumların ne ölçüde demokratik olduğunu ve bu kurumların nasıl daha demokratik hâle getirilebileceğini belirlemek amaçlanıyorsa, kurumsal demokrasi tanımının yetersiz kalacağı açıktır.

Öte yandan, demokratik idealleri ve ilkeleri, bu ilkelerin ve ideallerin nasıl hayata geçirileceğini, hangi kurumlarla gerçeklik kazanacağını ortaya koymaksızın, soyut bir şekilde tanımlamak da çok anlamlı değildir. Modern devletin demokratikleşmesi uğrunda nesiller boyunca yapılan mücadeleler ve bu mücadeleler sonucu ortaya çıkan siyasî kurumlar, demokrasinin alabileceği şekil konusunda bir fikir verebilir. Ancak bu kurumların demokratikleşme mücadelesi sonucu ortaya çıkmış olması, bu kurumların mutlak surette demokratik standartlara uygun olduğu anlamına gelmez. Söz konu-

su kurumların ne ölçüde demokratik olduğu ya da nasıl daha demokratik hâle getirileceği sorularına cevap verebilmek için, bu kurumlardan bağımsız olarak belirlenecek demokratik kriterlere ve standartlara gerek vardır. Bu açıdan bakıldığında, demokratik ilkelerle demokratik kurumlar ve uygulamaları birbirinden ayırmak, sağlıklı bir yaklaşım değildir.

Karşılaştırmalı siyasal sistemler konusunda yazı yazar birçok uzmanın demokrasinin genel bir tanımını yapmaktan kaçınması nasıl açıklanabilir? Bunun bir nedeni, yakın geçmişteki siyasetbilim literatüründe demokrasinin tanımı konusunda gözlemlenen anlaşmazlıktır. Hatta, demokrasiyi, tanımı kişilerin/teorisyenlerin ideolojik görüşlerine bağlı olan, “özü itibarıyla tartışmalı kavramlar” kategorisinde değerlendirenler de olmaktadır.²⁹⁶ Bana göre, bu anlaşmazlıklar büyük ölçüde abartılmaktadır. Daha yakından bakıldığında, söz konusu anlaşmazlıkların, demokrasinin anlamından çok, demokrasinin arzu edilebilirliği ya da uygulanabilirliği konusunda olduğu ortaya çıkmaktadır. Demokrasinin ne ölçüde arzu edilebilir ya da uygulanabilir olduğu konusunda bu tür tartışmaların yaşanması normaldir; ancak, bu tartışmaları demokrasinin tanımının tartışılması olarak sunmak yanıltıcı olur.

Eski Yunan’dan bu yana savunulan başlıca demokrasi teorileri, tarih boyunca demokrasi mücadelesi yapanların talepleri ve demokrasi muhaliflerinin karşı çıktıkları hususlar dikkate alındığında, demokrasi konusunda ortak ve temel bazı düşünceler ortaya çıkar. Demokrasi, *siyasal* bir kavramdır; yani aile, arkadaş grubu ya da toplumun tamamı için bağlayıcı kurallar ve politikalar konusundaki kararlarla ilgilidir. Bir topluluk için ortak ve bağlayıcı nitelik taşıyan kararlar, en geniş anlamda “si-

9

SEÇİM SİSTEMLERİ İÇİN DEMOKRATİK ÖLÇÜTLER

SEÇİMLER TEMSİLİ DEMOKRASİDE BÜYÜK ÖNEM TAŞIR. İktidarın tek kaynağı olan halk, kendi adına yasama yetkisini kullanacak ve hükûmeti oluşturacak temsilcilerini seçimler aracılığıyla belirler. Seçimlerin temsili demokraside oynadığı merkezî role rağmen seçim sistemlerini demokratik ölçütler açısından değerlendiren sistematik çalışmalar pek azdır. Seçimlerin serbest ve dürüst şekilde yürütülmesi amacıyla belirlenmiş, uluslararası kabul gören standartlar vardır. Ancak, bu standartları belirleyenler seçim sistemlerini demokratik ölçütler açısından değerlendirmekten bilinçli olarak kaçınmaktadır. Bu konularda kalem oynatan uzmanlar da seçim sistemlerinin değerlendirilmesinde esas alınabilecek *demokratik* ölçütlerin belirlenmesiyle pek ilgilenmemektedirler.³⁰⁹ Birleşik Krallık'taki seçim sistemi reformuna ilişkin olarak Jenkins Komisyonu'nda gündeme gelen ölçütler de demokrasiyle bağlantılı herhangi bir gerekçeye sâhip değildi.³¹⁰

Bu bölümün amacı, seçim sistemlerinin demokratik açıdan değerlendirilmesinde kullanılacak ölçütleri belirleyerek yukarıda sözü edilen açığı gidermektir. Bu çalışmanın Birleşik Krallık'ta gündemde olan seçim reformu konusundaki tartışmalara katkıda bulunacağını ümit ediyoruz. Ulaşılan sonuçların, seçim sistemlerinin genel olarak değerlendirilmesinde kullanılacak standartların belirlenmesine de katkı yapacağını umuyoruz.

Bu bölümde altı farklı seçim sistemi üzerinde durulacaktır. Bu seçim sistemlerinin başlıca özellikleri aşağıda verilmiştir. Listemiz fazlasıyla uzun ve karışık görünebilir, ancak bu seçim sistemlerinin beşi Birleşik Krallık'taki farklı seçimlerde ya hâlihazırda uygulanmaktadır ya da yakın gelecekte uygulanma ihtimâli vardır; altıncı seçim sistemi ise Jenkins Komisyonu tarafından önerilmiştir.³¹¹

Seçim sistemlerin demokratik açıdan değerlendirilmesine geçmeden önce bir iki hususa dikkat çekmekte yarar vardır. Öncelikle, seçimlerin farklı işlevleri olduğu gibi, seçimleri değerlendirmek için kullanılacak kriterler de hayli farklıdır. Bu işlevlerin ya da kriterlerin tamamı birbiriyle bağdaşmayabilir. Bu nedenle, demokratik açıdan bakıldığında, en iyi seçim sistemini belirlemek mümkün değildir; ancak farklı beklentileri en iyi karşılayan farklı formüller bulunabilir.

İkinci olarak, yukarıda sıralanan seçim sistemlerini farklı şekillerde uygulamak mümkündür. Örneğin, müstakil transfer edilebilir oy sistemi, seçim çevrelerinin geniş tutulması hâlinde daha “orantılı” bir temsille sonuçlanabilir. Aynı şekilde, ilâve üye usûlünde de listeden belirlenen adayların oranı yükseldikçe daha “orantılı” bir temsil ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla

Seçim Sistemleri

1. Dar Bölge Çoğunluk Usûlü (*Plurality Rule*)

Bu sistemde ülke aşağı yukarı eşit büyüklükte, tek milletvekili çıkaracak seçim bölgelerine bölünür. Seçmen sadece bir aday için oy kullanır, en çok oyu alan aday seçimi kazanır. Kazanan adayın geçerli oyların salt çoğunluğunu alıp almadığına bakılmaz. Bu sistem Birleşik Krallık'ta Parlamento seçimlerinde ve yerel seçimlerde kullanılmaktadır.

2. Tercihli Oy (*Alternative Vote*)

Bu sistemde seçim bölgeleri dar bölge usûlündeki gibi belirlenir ve her seçim çevresinden bir aday seçimi yapılır. Ancak tercihli oy sisteminde seçmenler adayları tercih sırasına göre sıralar. İlk tercihte adaylardan hiçbiri oyların yarısından fazlasını alamazsa, en az oyu alan aday elenir ve onun birinci geldiği oy pusulalarındaki ikinci tercihler kalan adaylar arasında dağıtılır. Bu uygulama adaylardan biri salt çoğunluğa ulaşmaya kadar devam eder. Tercihli oy sisteminin farklı bir şekli, seçmenlerin tercih hakkının ikiyle sınırlandırıldığı yedek oy sistemidir. Yedek oy sistemi, Londra'daki belediye başkanı seçimlerinde uygulanacaktır.

3. Müstakil Transfer Edilebilir Oy (*Single Transferable Vote*)

Bu sistemde seçim bölgeleri birden çok temsilci çıkarır. Seçmenler, seçilecek temsilci sayısı kadar aday (aynı partiden ya da farklı partilerden) tercih sırasına göre sıralamaya koyarlar. Adaylar seçilebilmek için belli sayıda ya da belli oranda oy toplamak zorundadır. Bu baraja/kotaya ilk tercihlerde ulaşamaması hâlinde sonraki tercihler dikkate alınır. Müstakil transfer edilebilir oy sistemi İrlanda Cumhuriyeti'nde ve Kuzey İrlanda Meclisi seçimlerinde uygulanmaktadır.

4. Kapalı Liste Nisbi Temsil (*Closed List Proportional Representation*)

Müstakil transfer edilebilir oy sistemi gibi kapalı liste nisbi oy sistemi de geniş seçim bölgeleriyle uygulanır. Ancak, seçmenlerin tercih hakkı yoktur. Seçmenler bir partinin aday gösterdiği listeye oy verir. Seçimi kazanan adaylar, toplam oyların partilere göre dağılımına bakılarak belirlenir. Bu sistem, Birleşik Krallık'ta Avrupa Parlamentosu seçimlerinde uygulanacaktır.

5. İlâve Üye Sistemi (*Additional Member System*)

Bu sistemde temsilcilerin belli bir oranı dar bölge çoğunluk usûlüne göre seçilir, geri kalanı ise bölge ya da ülke çapındaki parti listesi üzerinden nisbi temsil usûlüne göre belirlenir. Seçmenler iki oy kullanır; bunlardan biri dar bölgeden seçilecek aday için, diğeri ise geniş bölgedeki parti listesi içindir. İkinci şekilde belirlenen adayların oranı arttıkça, partiler aldıkları oyla orantılı olarak mecliste temsil edilme imkânı bulur. İlâve üye usûlünün klâsik örneği, dar bölge çoğunluk usûlü ile geniş bölge nisbi usûlden eşit oranda (1:1) milletvekili çıkarılmasına imkân veren Almanya'daki uygulamadır. Ancak, listeden belirlenen adayların oranını daha düşük tutan örnekler de vardır: İskoçya Parlamentosu seçimleri (7:9), İrlanda Meclisi seçimleri (1:2) ve Londra Meclisi seçimleri (11:14) gibi.

6. Karma Sistem

Jenkins Komisyonu tarafından önerilen karma sistemde, her seçim çevresinden tercihli oy usûlüne göre bir aday seçilmesi, ayrıca partiler tarafından gösterilecek ülke ya da bölge listesinden de 1:5 gibi küçük bir oranı aşmamak üzere adayların seçilmesi öngörülmektedir.

la seçim sistemleri çok farklı şekiller alabilir. Ancak biz burada her seçim sisteminin klâsik şeklini dikkate alacağız.

Son olarak, seçim sistemlerinin ortaya çıkaracağı sonuçların farklı ülkelerin özel şartlarına bağlı olduğunu hatırlatmakta yarar vardır. Siyasal sistem, seçmenlerin toplumsal ve siyasal yapısı, siyasi partilerin dağılımı ve ülkenin genel yapısı seçim sisteminin işleyişi üzerinde etkili olan şartların başlıcalarıdır. Birleşik Krallık pek çok yönden farklılık taşımaktadır ve alternatif seçim sistemi arayışında bu farklılıkların dikkate alınması gerekir.

Bu özelliklerin başında, Birleşik Krallık'ın parlamenter rejime sâhip olması gelmektedir. Dolayısıyla, başkanlık sisteminden farklı olarak, yasama organının üyeleri ile hükümet başkanı ayrı ayrı seçilmemektedir. Parlamento seçimlerinde yapılan tercih aynı zamanda hükümetin oluşumunu da yönlendirmektedir. Aslında bu ikisi, birbirinden farklı iki işlevdir; ancak Birleşik Krallık'ta uygulanmakta olan (nisbî) çoğunluk usûlü, seçimlerin hükümet oluşumunu doğrudan belirlemesine imkân vermektedir. Bu usûlde, seçimlerde birinci gelen parti ülke genelinde çoğunluğun desteğine sâhip olmasa da Parlamentoda açık bir üstünlük sağlamaktadır. [Nisbî çoğunluk (*plurality*)-salt çoğunluk (*majority*) ayrımına dikkat edilmelidir. Ç.N.] Birleşik Krallık'ta uygulanan çoğunluk usûlü, seçime katılan partiler arasında adâletsiz bir temsile neden olduğu için eleştirilebilir. Ancak, daha temsili bir Parlamento için alternatif olarak sunulan seçim usûllerinin çoğu, hükümetin doğrudan halk tarafından değil, partiler arasında yapılan pazarlıklarla belirlenmesi sonucunu doğurmaktadır.

Görüldüğü gibi, seçim sistemleri parlamentonun bileşimi

ve hükümetin oluşumu bakımından farklı sonuçlara neden olabilir. Her iki konunun demokratik ölçütler ışığında değerlendirilmesi gerekmektedir. Seçimlerin bir diğer yönü ise vatandaşların seçme hakkına yaptığı katkıdır. Halka sunulan tercih hakkı, oyların eşitliği, seçimlere katılma yönünde teşvik ve açıklık gibi demokrasinin temel unsurları tamamen seçim sistemi tarafından belirlenmese de, seçim sistemleri bu konularda büyük ölçüde etkili olmaktadır.

Seçim sistemlerinin üç yönü –parlamentonun oluşumuna, hükümetin oluşumuna ve seçme hakkının kullanılmasına yaptıkları etki– aslında birbiriyle ilişkili konular olmakla birlikte, burada ayrı ayrı ele alınacaktır. Bu kriterler öncelikle Birleşik Krallık'ta hâlihazırda uygulanmakta olan çoğunluk usûlünü değerlendirmek için kullanılacak, daha sonra da alternatif sistemler değerlendirilecektir.

Seçim sistemlerini değerlendirmek için hangi ölçütler kullanılmalıdır? UK Democratic Audit (Birleşik Krallık Demokrasinin Denetlenmesi Komisyonu), yaptığı analizlerde iki ilkeye başvuruyordu.³¹² Bunlardan ilki olan halk denetimi ilkesi, temel siyasî organların halk tarafından belirlenmesini, siyasî kurumların halk önünde sorumlu ve kamuoyunun isteklerine karşı duyarlı olmasını ve vatandaşların temel haklarının güvence altına alınmasını; ikinci ilke olan siyasî eşitlik ise, vatandaşlara gerek seçmen gerekse kamu hizmeti kullanıcısı olarak, siyasî haklar açısından eşit muamele yapılmasını gerektirmektedir. Seçim sistemlerinin değerlendirilmesinde de bu iki ilkeden hareket edeceğiz. Halk denetimi ve siyasî eşitlik ilkeleri her zaman birbiriyle uyumlu olmayabilir. Seçim sistemlerinin demokratik açıdan değerlendirilmesini güçleştiren

SONNOTLAR

- 1 Bu tür kavram ikililerini kullanan yazarların listesi oldukça uzundur. Burada sadece farklı dönemlerden ve farklı siyasî görüşlerden seçilmiş şu örnekleri zikretmekle yetiniyoruz: B. Barber, *Strong Democracy* (Berkeley: University of California Press, 1984); S. Benhabib (ed.), *Democracy and Difference* (Princeton: Princeton University Press, 1996); R. A . Dahl, *Polyarchy* (New Haven: Yale University Press, 1971); G. Duncan (ed.), *Democratic Theory and Practice* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983); D.Held, *Models of Democracy*, 2. ed. (Cambridge: Polity Press, 1996); A. Lijphart, *Democracies* (New Haven: Yale University Press, 1984); C. B. Macpherson, *The Real World of Democracy* (Oxford : Clarendon Press, 1966); C. Pateman, *Participation and Democratic Theory* (Cambridge: Cambridge University Press, 1970).
- 2 Özü itibarıyla tartışmalı kavramlar konusunda, bakınız: W. B. Gallie, "Essentially contested concepts", *Proceedings of the Aristotelian Society*, 56, 1965, s.167-98.
- 3 J. A . Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, 5. ed. (Londra: Unwin University Books, 1952), s. 269.
- 4 Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, s. 294-295.
- 5 Birinin diğerine karşı zaferini ilân edenler de vardır. Örneğin, S. P. Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth*

- Century (Norman: University of Oklahoma Press, 1991), s. 6-7.
- 6 Kurumsal tanımlara karşı demokrasinin eleştirel boyutunu savunanlara örnek olarak, bakınız: G. Duncan ve S. Lukes, 'The new democracy', *Political Studies*, 11 (1963), s. 156-177.
- 7 Bizim kabul ettiğimiz tanım, demokrasiyi kişilerin bağlayıcı kararlar eşit katılımı olarak tanımlayan James Hyland'ın tanımıyla benzerlik göstermektedir. J. L. Hyland, *Democratic Theory* (Manchester: Manchester University Press, 1995), s. 67.
- 8 Euripides'in *The Suppliant Women* adlı oyununda, "Biz zenginlere ayrıcalık tanımıyoruz. Fakirin görüşüne de eşit olarak itibar ederiz." diyen Atinalı Theseus'a karşı Thebesli Herald "O zavallı, çift sürmekten siyasete nasıl zaman ayıracak?" şeklinde cevap vermektedir. Alıntılan: A. Arblaster, *Democracy* (Buckingham: Open University Press, 1987), s.20.
- 9 R. P. Wolff, *Defense of Anarchism* (New York: Harper and Row, 1970); R. Nozick, *Anarchy, State and Utopia* (New York: Basic Books, 1974).
- 10 Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, s.262.
- 11 Bu konu hakkındaki tartışmalar için bakınız: G. B. Parry, *Political Elites* (Londra: George Allen and Unwin, 1969), 2. Bölüm; D. Beetham, "Michels and his critics", *Archives Européennes de Sociologie*, 22(1981), s. 81-99.
- 12 Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, s. 261-262.
- 13 Schumpeter, *Capitalism Socialism and Democracy*, s. 258.
- 14 Jüriler ile baskı grupları arasındaki fark için bakınız: J. Stewart, E. Kendall ve A. Coote, *Citizens' Juries* (Londra: Institute for Public Policy Research, 1994).
- 15 Dahl bunu "muhafızlık" olarak nitelendirmektedir. R. A. Dahl, *Democracy and its Critics* (New Haven: Yale University Press 1989), 4. ve 5. Bölümler.
- 16 Plato, *The Republic* (Oxford: Clarendon Press, 1941), 487-502. bölümler arası. Eflatun'un bu görüşünün güzel bir analizi için bakınız: R. Bambrough, "Plato's political analogies" P. Laslett (ed.), *Philosophy, Politics and Society*, 1st Series, içinde (Oxford: Blackwell, 1957), s. 98-115.
- 17 Bakınız: D. Beetham, *The Legitimation of Power* (Basingstoke: Macmillan, 1991), s. 88-90.
- 18 Plato, *The Protagoras* (Londra: Heinemann, 1924), 320-328. bölümler arası. Protagoras'ın tarihsel kimliğinden hareketle farklı bir yorum için bakınız: C. Farrar, *The Origins of Democratic Thinking* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), 3. Bölüm.
- 19 J.-J. Rousseau, *The Social Contract* (Londra: Dent, 1963), s. 22-23.
- 20 Bilgi edinme şartı ile ilgili olarak bakınız: J. Burnheim, *Is Democracy Possible?* (Cambridge: Polity Press, 1985), 5. Bölüm. Müzakere şartı ile ilgili olarak bakınız: J. S. Fishkin, *Democracy and Deliberation* (New Haven: Yale University Press, 1991), 4. Bölüm.
- 21 Ekonomik ve sosyal hakların demokrasi açısından taşıdığı önem için bakınız: M. . Saward, *The Terms of Democracy* (Cambridge: Polity Press, 1998), 5. Bölüm.
- 22 James Mill'in biraz daha farklı bir "yarar" anlayışı için bakınız: "Essay on government", *Political Writings*, içinde (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), s. 36: "İnsanların iyi ve kötü algısı doğru da olabilir, yanlış da. Eğer doğru ise, eylemleri gerçekten onların yararına olacaktır. Yanlış olması hâlinde ise, eylemlerinin temelinde hatalı bir yarar tanımı bulunacaktır." Bu, Mill'in sıklıkla ifade ettiği, kimsenin bir başkasının çıkarına olan şeyi o kimseden daha iyi bilemeyeceği ve "herhangi bir halk kesiminin siyasal süreçten dışlanması hâlinde, o kesimin çıkarlarının göz ardı edileceği; dikkate alınsa bile o kimselerle aynı açıdan değerlendirmenin mümkün olmadığı" şeklindeki görüşten farklılık arz etmektedir. Son alıntı: *On Representative Government*, (Londra: Dent, 1964), s. 209.
- 23 Mill, *Political Writings*, s. 37-38.
- 24 J. Bentham, *Works*, ed. Bowring (Edinburg: William Tait, 1843), s. 95-100, s. 107-108.
- 25 Bakınız: Benhabib, *Democracy and Difference*, 4. Bölüm.
- 26 J. Rawls, "The law of peoples" S. Shute ve S. Hurley (ed.), *On Human Rights*, içinde (New York: Basic Books, 1993), özellikle s. 65, 68; Yine aynı kitapta, R. Rorty'nin "Human rights, rationality and sentimentality" başlıklı bölümü, s. 111-134.
- 27 Mill, *On Representative Government*, s. 197-199.
- 28 Bu, demokrasiyi ya da insan haklarını başka toplumlara dayatma hakkı vermez, ancak demokrasinin ve insan haklarının gerçekleştirilmesi için çalışan sivil toplum kuruluşlarının desteklenmesini gerektirir.

- 29 Rawls bu tür bir topluma örnek verememektedir. Bakınız: Rawls, Shute ve Hurley, *On Human Rights*, içinde s. 69-70.
- 30 Milliyetçiliğin yeniden doğuşu konusundaki tartışmalar için bakınız: R. Brubaker, *Nationalism Reframed* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996); A. D. Smith, *Nations and Nationalism in a Global Era* (Cambridge: Polity Press, 1995). Milliyetçilik ve demokrasi konusunda güzel bir analiz için bakınız: L. Diamond ve M. Plattner (ed.), *Nationalism, Ethnic Conflict and Democracy* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1995).
- 31 Bir örnek olarak: *The Belfast Agreement* (Londra: HMSO, 1998, Cm3883). Klâsik bir tartışma için bakınız: A. Lijphart, *Democracy in Plural Societies* (New Haven: Yale University Press, 1977).
- 32 Etnik ve siyasal milliyetçilik ayrımı için bakınız: R. Brubaker, *Citizenship and Nationhood in France and Germany* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1992); A. D. Smith, *National Identity* (Londra: Penguin, 1991), s. 8-15.
- 33 Bakınız: D. Held, *Democracy and the Global Order* (Cambridge: Polity, 1995).
- 34 Marx bile medenî ve siyasal hakların "ancak toplum, içinde ve başka insanlarla birlikte kullandığını" kabul etmektedir. K. Marx, "On the Jewish question" J. Waldron (ed.), *Nonsense on Stilts*, içinde (Londra: Methuen, 1987), s. 144.
- 35 Nisbî çoğunluk (*plurality*) ve salt çoğunluk (*majority*) kavramları arasındaki ayrımı gözden kaçırmamak gerekir. Bu başlık altında tartışılan, salt çoğunluk (*majoritarianism*) usûlüdür. (ç.n)
- 36 Bu, Rousseau'dan bu yana doğrudan demokrasi yanlılarının öne sürdüğü bir görüştür. Rousseau için bakınız: *The Social Contract*, s. 78. Güncel bir örnek için bakınız: Barber, *Strong Democracy*, s. 145-146.
- 37 P. Jones, "Political equality and majority rule" D. Miller ve L. Siedentop (ed.), *The Nature of Political Theory*, içinde (Oxford: Oxford University Press, 1983), s. 155-182; J. Lively, *Democracy* (Oxford: Blackwell, 1975), s. 16-27; N. Reimer, "The case for bare majority rule", *Ethics*, 62 (1951), s.16-32.
- 38 Bakınız: T. Christiano, "Political equality" J.W. Chapman ve A. Wertheimer (ed.), *Majorities and Minorities*, içinde (New York: New York University Press, 1990), s. 151-183 ; Dahl, *Democracy and its Critics*, 10. ve 11. Bölümler; Hyland, *Democratic Theory*, 4. Bölüm.
- 39 Bakınız: Hyland, *Democratic Theory*, s. 95-100.
- 40 R. Dworkin, *A Bill of Rights for Britain* (Londra: Chatto ve Windus, 1990), özellikle s. 32-38.
- 41 Bu, Kenneth Arrow'un çok tartışılan teorisidir. Bakınız: K. J. Arrow, *Social Change and Individual Values* (New York: Wiley, 1963); J. Coleman ve J. Ferejohn, "Democracy and social choice", *Ethics*, 97 (1986), s. 6-25; R. Hardin, "Public choice versus democracy" Chapman ve Wertheimer, *Majorities and Minorities*, s. 184-206; W. Riker, *Liberalism Versus Populism*, içinde (San Francisco: Freeman and Co., 1982).
- 42 I. Shapiro, "Three fallacies concerning majorities, minorities and democratic politics", Chapman ve Wertheimer, *Majorities and Minorities*, içinde s. 79-125.
- 43 Daha geniş bir tartışma için bakınız: D. Miller, "Deliberative democracy and social choice", D. Held (ed.), *Prospects for Democracy*, içinde (Cambridge: Polity Press, 1993), s. 74-92; C. Offe, "Micro-aspects of democratic theory: what makes for the deliberative competence of citizens?" A. Hadenius (ed.), *Democracy's Victory and Crisis*, içinde (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), s. 81-104.
- 44 Daha geniş bir tartışma için bu kitaptaki 9. Bölüm'e bakınız.
- 45 Farklı ülkelerdeki referandumların karşılaştırmalı analizi için bakınız: D. Butler ve A. Rannay (ed.), *Referendums around the World* (Basinstoke: Macmillan, 1994), özellikle 4. ve 7. Bölümler.
- 46 Bu ayrım, Keith Graham'ın genel olarak demokrasi kavramı ile demokrasi karşıtı anlayışlar arasında yaptığı ayrımla benzerlik taşımaktadır. Bakınız: K. Graham, *The Battle of Democracy* (Brighton: Wheatsheaf, 1986), s. 8. Bu ayrım birçok yazar tarafından karıştırılmaktadır. Örneğin, J. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy* (Londra: Unwin University Books, 1947), 21. ve 22. Bölümler.
- 47 Bu ilişkinin giriftliği konusunda bakınız: B. Holden, *Understanding Liberal Democracy* (Oxford: Philip Allen, 1988), 1. Bölüm. Daha tarihsel bir analiz için bakınız: A. Arblaster, *The Rise and Decline of Western Liberalism* (Oxford: Blackwell, 1984), özellikle 10., 11. ve 15. Bölümler.
- 48 Liberal demokrasinin alternatifleri konusunda bir tartışma için bakınız: D. Beetham, *The Legitimation of Power* (Londra: Macmillan, 1991), 5. ve 6. Bölüm'ler.
- 49 J. Locke, *Two Treatises of Government* (Cambridge: Cambridge University Press, 1967), s. 365-381.

- 50 J. H. Stewart, *A Documentary History of the French Revolution* (New York: Macmillan, 1951), s. 129 ve devamı.
- 51 J. Mill, *An Essay on Government* (Oxford: Blackwell, 1937), s.45.
- 52 Örneğin, P. Green, *Retrieving Democracy* (Londra: Methuen, 1985); S. Bowles ve H. Gintis, *Democracy and Capitalism* (Londra: Routledge and Kegan Paul, 1986).
- 53 Örneğin, C. Pateman, "Feminism and democracy", G. Duncan (ed.), *Democratic Theory and Practice*, içinde (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), s. 204-217; S. Rowbotham, "Feminism and democracy" D. Held ve C. Pollitt (ed.), *New Forms and Democracy* (Londra: Sage, 1986), s. 78-109; A. Philips, *Engendering Democracy*, içinde (Cambridge: Polity, 1991).
- 54 Liberal gelenek, içindeki farklılıklar için bakınız: C. B. Macpherson, *The Life and Times of Liberal Democracy* (Oxford: Oxford University Press, 1977); aynı zamanda bakınız: D. Beetham, "Max Weber and the liberal political tradition", *Archives Européennes de Sociologie*, 30 (1989), s.311-323.
- 55 Örnekler için bakınız: B. Barber, *Strong Democracy* (Berkeley: University of California Press, 1984); J. Burnheim, *Is Democracy Possible?* (Cambridge: Polity, 1985); C. C. Gould, *Rethinking Democracy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988).
- 56 Otonomi konusunda daha geniş bir tartışma için bakınız: D. Held, *Models of Democracy* (Cambridge: Polity, 1987), 9. Bölüm.
- 57 Demokrasinin çıkar temelinde savunulmasına karşı bakınız: Graham, *The Battle of Democracy*, 2. Bölüm.
- 58 S. Bialer, *Stalin's Successors* (Cambridge: Cambridge University Press, 1980), s. 185 ve devamı.
- 59 Bakınız: C. Pateman, *Participation and Democratic Theory* (Cambridge: Cambridge University Press, 1970).
- 60 J. S. Mill'in yazılarının arka plânında böyle bir durum vardır. Ayrıca bakınız: Macpherson, *The Life and Times of Liberal Democracy*, 2. Bölüm.
- 61 R. P. Wolff, *In Defense of Anarchism* (New York: Harper and Row, 1970), 1. Bölüm.
- 62 J.-J. Rousseau, *The Social Contract* (Londra: Dent, 1913), s. 78.
- 63 Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, s. 295.
- 64 "Demokrasinin gelişme kaydedip kaydetmediğini anlamak için, vatandaşların seçme hakkını kullanabildikleri yönetim düzeylerinin sayısına bakmak gerekir." Bakınız: N. Bobbio, *The Future of Democracy* (Cambridge: Polity, 1987), s. 56.
- 65 Bakınız: C. Pateman, *The Problem of Political Obligation* (Cambridge: Polity, 1985), 5. Bölüm; Gould, *Rethinking Democracy*, 8. Bölüm.
- 66 M. Friedman, *Capitalism and Freedom* (Chicago: University of Chicago Press, 1962), 1. Bölüm.
- 67 "Sosyalist toplum, yetişkinler arasında kapitalist ilişkileri yasaklamak zorunda kalacaktır." R. Nozick, *Anarchy, State and Utopia* (Oxford: Blackwell, 1978), s.163.
- 68 F. A. Hayek, *The Road to Serfdom* (Londra : Routledge and Kegan Paul, 1944), özellikle 5-7. Bölümler.
- 69 A. Seldon, *Capitalism* (Oxford: Blackwell, 1990), 5. Bölüm; D. Usher, *The Economic Prerequisite to Democracy* (Oxford: Blackwell, 1981).
- 70 Bu klâsik liberal tez Mosca ve Weber tarafından sosyalizm tehlikesine karşı sosyolojik terimlerle yeniden ifade edilmiştir. Bakınız: G. Mosca, *The Ruling Class* (New York: McGraw-Hill, 1939), s. 285 ve devamı; M. Weber, *Economy and Society* (Berkeley: University of California Press, 1978), s. 1401 ve devamı.
- 71 Friedman, *Capitalism and Freedom*, s.10.
- 72 G. D. H. Cole, *Self-Government in Industry* (Londra: Bell and Hyman, 1917); A. J. Topham, and K. Coates, *Industrial Democracy in Great Britain* (Londra: MacGibbon and Kee, 1968).
- 73 Bu önermenin temelleri Marx'ın Bonapartizm analizine dayandırılabilir: "The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte", K. Marx, and F. Engels, *Selected Works*, Cilt 1, içinde (Moskova: Foreign Languages Publishing House, 1935). Aynı şekilde bakınız: A. Gramsci, "Democracy and fascism" Q. Hoare (ed.), *Antonio Gramsci: Selections from Prison Writings 1921-1926* (Londra: Lawrence and Wishart, 1978), s. 267-272; H. J. Laski, *Democracy and Crisis*, içinde (Londra: Allen and Unwin, 1933).
- 74 A. Arblaster, *Democracy* (Milton Keynes: Open University Press, 1987), 10. Bölüm.
- 75 A. Gamble, "The free economy and the strong state" R. Miliband ve J. Saville (ed.), *Socialist Register 1979*, içinde (Londra: Merlin Press, 1979), s. 1-25.

- 76 R. Miliband, *The State and Capitalist Society* (Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1969); H. Breitenbach, T. Burden ve D. Coates, *Features of a Viable Socialism* (Londra: Harvester Wheatsheaf, 1990), 7. Bölüm.
- 77 Bakınız: D. Miller, *Market, State and Community* (Oxford: Clarendon Press, 1990), 3. Bölüm; C. Pierson, "Democracy, markets and capital: are there necessary economic limits to democracy?" D. Held (ed.), *Prospects for Democracy*, içinde (Cambridge: Polity, 1993), s. 179-199.
- 78 Dahl da benzeri önerileri tartışmaktadır, *A Preface to Economic Democracy* (Cambridge: Polity, 1985), 3. ve 4. Bölümler. Daha temkinli bir değerlendirme için bakınız: W. L. Adamson, "Economic democracy and the expediency of worker participation", *Political Studies*, 38 (1990), s. 56-71.
- 79 Bununla birlikte, Siltanen ve Stanworth'un makalesindeki tartışmaya bakınız: J. Siltanen ve M. Stanworth, "The politics of private woman and public man" *Women and the Public Sphere*, içinde (Londra: Hutchinson, 1984), 18. Bölüm.
- 80 A. Philips, "Must feminists give up on liberal democracy?", Held, *Prospects for Democracy*, içinde s. 93-111.
- 81 Bu anlayışın Adam Ferguson'un çalışmalarında kaydettiği gelişme için bakınız: J. Varty, "Civic or commercial? Adam Ferguson's concept of civil society", *Democratization*, 4,1 (1997), s. 29-48.
- 82 Örneğin, E. Gellner, *Conditions of Liberty: Civil Society and Its Rivals* (Londra: Hamish Hamilton, 1994); V. M. Perez-Diaz, *The Return of Civil Society* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1993).
- 83 J. Cohen ve A. Arato, *Civil Society and Political Theory* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1992); A. Arato, "The rise, decline and reconstruction of the concept of civil society, and direction for future research", A. Bibic ve G. Graziano (ed.), *Civil Society, Political Society, Democracy*, içinde (Ljubljana: Slovenian Political Science Association, 1994); J. Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1989).
- 84 F. Fukuyama, "The end of history ?", *The National Interest*, 16 (Yaz 1989), s. 3-18.
- 85 *Journal of Democracy*, 5,4 (1994), Special Issue on "Economic Reform and Democracy". Özellikle bakınız: M. Naim, "Latin America: the second stage of reform", s. 32-48; J. M. Nelson, "Linkages between politics and economics", s. 49-62; M. Pei, "The Puzzle of East Asian exceptionalism", s. 90-103. Ayrıca bakınız: A. Przeworski, *Democracy and the Market* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991); I. McLean, "Democratization and economic liberalization: which is the chicken and which is the egg?", *Democratization*, 1,1 (Bahar 1994), s. 27-40; P. Desai, "Beyond shock therapy", *Journal of Democracy*, 6,2 (1995), s. 102-112.
- 86 Bu önerme için bakınız: M. Friedman, *Capitalism and Freedom* (Chicago: Chicago University Press, 1962), s. 10; J. Bhagwati, "Democracy and development", *Journal of Democracy*, 3,3 (1992), s. 40.
- 87 C. E. Lindblom, *Politics and Markets* (New York: Basic Books, 1977), s. 161-162.
- 88 P. L. Berger, "The uncertain triumph of democratic capitalism", *Journal of Democracy*, 3,3 (1992), s. 9.
- 89 Demokrasinin tanımı, temel ilkeleri ve kurumsal şekli konularında daha geniş bilgi için bu kitabın 1. Bölümüne bakınız.
- 90 J. A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, 5. ed. (Londra: Unwin University Books, 1952), s. 297; Friedman, *Capitalism and Freedom*, s. 15.
- 91 Örneğin, Gellner'e göre "Sivil toplum, siyasetin ekonomik ve sosyal hayattan ayrılması temeline dayanmaktadır. ... Ekonominin özerkliği, toplumsal tabanı olan bir çoğulculuğun yegâne garantisidir." E. Gellner, *Conditions of Liberty* (Londra: Hamish Hamilton, 1994), s. 212.
- 92 "Bağımsızlık", "özgürlük" ile karıştırılmamalıdır. İki kavram arasındaki farklılık, karşıt anlamlı kelimelerden yola çıkarak da ortaya konabilir. Bağımsızlığın karşıtı bağımlılık, özgürlüğün karşıtı ise sınırlamadır.
- 93 M. Weber, *Economy and Society* (Berkeley: University of California Press, 1978), s. 164-166.
- 94 Daha geniş bilgi için bu kitabın 4. Bölümüne bakınız.
- 95 Bakınız: Friedman, *Capitalism and Freedom*, 1. Bölüm, "The relation between economic freedom and political freedom".
- 96 Lindblom, *Politics and Markets*, s. 164.
- 97 "Burjuvazi, burjuva özgürlükleri olarak adlandırılan özgürlüklerin ve ilerleme araçlarının kendi sınıf iktidarı için tehdit oluşturmaya başladığının ve ... sosyal iktidarına zarar gelmesini önlemek amacıyla siyasal düzene sınırlamalar getirilmesi gerektiğinin farkına vardı." K. Marx, "Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte" *Political Writings*,

- Cilt 2, ed. D. Fernbach, içinde (Harmondsworth: Penguin, 1973), s. 189-90.
- 98** Zikredildiği kaynak: Beetham, *Max Weber and the Theory of Modern Politics* (Cambridge: Polity, 1984), s. 46-7.
- 99** Örneğin, bakınız: D. Rueschemeyer, E. H. Stephens ve J. D. Stephens, *Capitalist Development and Democracy* (Cambridge: Polity, 1992), s.98: "Demokrasinin arkasındaki sürükleyici güç orta sınıf değil, işçi sınıfı olmuştur."
- 100** A. Downs, *An Economic Theory of Democracy* (New York: Harper and Row, 1957).
- 101** Bu ilişki Bentham'ın yararlılığında daha da belirgindir. Bakınız: J. Bentham, "Constitutional code" *Collected Works*, Cilt 9, içinde ed. J. Bowring (Edinburg: William Tate, 1843).
- 102** S. P. Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century* (Norman: University of Oklahoma Press, 1991).
- 103** R. Nozick, *Anarchy, State and Utopia* (Oxford: Blackwell, 1974); Friedman, *Capitalism and Freedom*, 10. Bölüm.
- 104** D. Elson: "Küçük ölçekte yapılan tercih, büyük ölçekte yapılacak tercihle aynı şey değildir." Zikredildiği yer: A. Przeworski, "The neoliberal fallacy", *Journal of Democracy*, 3, 3 (1992), s. 53.
- 105** Bakınız: J. Elster, "The market and the forum" J. Elster ve A. Hylland (ed.), *The Foundations of Social Choice Theory*, içinde (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), s. 103-132.
- 106** P. C. Schmitter, *Some Propositions about Civil Society and the Consolidation of Democracy* (Vienna: Institute for Advanced Studies, Political Science Series 10, 1993).
- 107** Çevirenin notu: "Demokrasinin kurumsallaşması" ile kastedilen, bir ülkede demokratik kurumların bulunması ya da kurulması değil, bu kurumların işlerlik ve süreklilik kazanması, yani "kurumsal" niteliğe kavuşmasıdır. Yazanın kullandığı "democratic consolidation" ifadesi için "demokrasinin yerleşmesi/kökleşmesi" karşılığı da kullanılabilir. Biz, yazanın yapmak istediği vurguyu dikkate alarak "kurumsallaşma" karşılığını tercih ettik. Yazanın esasen, demokrasinin belli kurumlara indirgenmesine karşı olduğunu hatırlatmak gerekir. Zaten burada da demokrasi için hangi kurumların gerekli olduğu değil, demokrasi adına getirilen kurumlara nasıl işlerlik ve süreklilik kazandırılacağı tartışılmakta; demokrasinin *kurumsallaşmasının* değil, kurumsallaşma-sının şartları üzerinde durulmaktadır.
- 108** İlk olarak *Review of African Political Economy* dergisi için yazılan bu literatür taramasında şu çalışmalar dikkate alınmıştır: L. Diamond, J. J. Linz and, S. M. Lipset (ed.), *Democracy in Developing Countries*, 2.-4. Ciltler (Londra: Adamantine Press, 1998-1999); G. Di Palma, *To Craft Democracies* (Berkeley: University of California Press, 1990); D. Elster (ed.), *Democratic Transition and Consolidation in Southern Europe, Latin America and Southeast Asia* (Basingstoke: Macmillan, 1990); A. Hadenius, *Democracy and Development* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992); D. Held (ed.), *Prospects for Democracy*, Bölüm IV, "The Dynamics of democratization" (Cambridge: Polity, 1993); S. P. Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century* (Norman: University of Oklahoma Press, 1991); *Journal of Democracy*, 1.-5. Ciltler (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1990-1994); G. O'Donnell, P. Schmitter ve L. Whitehead (ed.), *Transitions from Authoritarian Rule*; 4 Cilt (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986); R. A. Pastor (ed.), *Democracy in the Americas: Stopping the Pendulum* (New York: Holmes and Meier, 1989); A. Przeworski, *Democracy and the Market* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991); D. Rueschemeyer, E. H. Stephens ve J. D. Stephens, *Capitalist Development and Democracy* (Cambridge: Polity, 1992). Bu makalenin yayımlanmasından bu yana bu konuda çok sayıda çalışma yapıldı. Bunların bir özeti için şu kitaba bakılabilir: J. J. Linz ve A. Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996). Bizim çalışmamız ise güncelliğini korumaktadır.
- 109** J. A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, 5. ed. (Londra: Unwin University Books, 1952), Bölüm XXII.
- 110** Huntington, *The Third Wave* s. 7-8.; S. P. Huntington, "The modest meaning of democracy", Pastor, *Democracy in the Americas*, içinde s. 11-25.
- 111** Daha geniş bilgi için bu kitabın 1. Bölüm'üne bakınız.
- 112** D. Rustow, "Transitions to democracy", *Comparative Politics*, 2 (1970), s. 337-363.
- 113** Bakınız: J. J. Linz, "Transitions to democracy", *The Washington Quarterly*, Yaz 1990, s. 143-164.
- 114** L. Whitehead, "The consolidation of fragile democracies", Pastor, *Democracy in the Americas*, içinde s. 76-95.

- 115** S. M. Lipset, "Some social requisites of democracy", *American Political Science Review*, 53 (1959), s. 69-105.
- 116** Huntington, *The Third Wave*, s.62-63.
- 117** Di Palma, *To Craft Democracies*, 1. Bölüm.
- 118** Huntington, *The Third Wave*, 5. Bölüm.
- 119** *Journal of Democracy*, 5.2 (1994), "Is Russian Democracy Doomed?" -Özel Sayı-
- 120** S. Bromley, "The prospects for democracy in the Middle East", Held, *Prospects for Democracy*, içinde s. 380-406; G. O'Donnell, "On the state, democratisation and some conceptual problems", *World Development*, 21 (1993), s. 1355-1369; Linz ve Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation*, 2. Bölüm.
- 121** O'Donnell, Schmitter ve Whitehead, *Transitions from Authoritarian Rule*, Cilt 4, s.37-47; Przeworski, *Democracy and the Market*, 2. Bölüm.
- 122** J. Hall, "Consolidations of democracy", Held, *Prospects for Democracy*, içinde s. 271-290.
- 123** *Journal of Democracy*, 3,3 (1992), "Capitalism, Socialism and Democracy" -Özel Sayı-
- 124** Şu iki çalışmayı karşılaştırınız: L. Whitehead, "The alternatives to 'liberal democracy': a Latin American perspective", Held, *Prospects for Democracy*, içinde s. 312-329; O'Donnell, "On the state, democratisation and some conceptual problems".
- 125** Daha geniş bilgi için bu kitabın 3. Bölüm'üne bakınız.
- 126** Lipset, "Some social requisites of democracy"; Hadenius, *Democracy and Development*. Ayrıca bakınız: A. Hadenius, "The duration of democracy: institutional vs. socioeconomic factors" D. Beetham (ed.), *Defining and Measuring Democracy*, içinde (Londra: Sage, 1995), s. 63-88.
- 127** E. Muller, "Democracy, economic development and income inequality", *American Sociological Review*, 53 (1988), s. 50-68.
- 128** Barrington Moore, *The Social Origins of Dictatorship and Democracy* (Boston, Mass.: Beacon Press, 1966).
- 129** Rueschemeyer, Stephens ve Stephens, *Capitalist Development and Democracy*.
- 130** A. Przeworski, "Some problems in the study of the transition to democracy", ve J. Sheahan, "Economic policies and the prospects for successful transition from authoritarian rule in Latin America", O'Donnell, Schmitter ve Whitehead, *Transitions from Authoritarian Rule*, cilt 3, içinde s. 47-63 ve s. 154-164.
- 131** Bu konudaki klâsik çalışma şudur: G. A. Almond ve S. Verba, *The Civic Culture* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1963). Yazarlar ikinci bir çalışmayla eleştirilere cevap vermiştir: G. A. Almond ve S. Verba (ed.), *The Civic Culture Revisited* (Boston, Mass.: Little Brown, 1980).
- 132** Przeworski, *Democracy and the Market*, 1. Bölüm.
- 133** Weber'in teziyle ilgili tartışma için bakınız: Beetham, *Max Weber and the Theory of Modern Politics* (Cambridge: Polity, 1985), s. 205-207.
- 134** Örnek olarak bakınız: S. M. Lipset, "The centrality of political culture", *Journal of Democracy*, 1,4 (1990), s. 80-83.
- 135** Huntington, *The Third Wave*, s. 72-84.
- 136** J. S. Mill, *Representative Government* (Londra: Dent 1964), s. 361.
- 137** Ortaya çıkan sorunlar için bakınız: G. A. Nodia, "Nationalism and democracy", *Journal of Democracy*, 3,4 (1992), s. 3-22.
- 138** D. Horowitz, "Democracy in divided societies", *Journal of Democracy*, 4,4 (1993), s. 13-38.
- 139** Başkanlık sistemi için 1.1, 1.4 (1990) ve 4.4 (1993) sayılarına; seçim sistemleri için 2.1, 2.3 (1991) ve 4.1 (1993) sayılarına bakılabilir.
- 140** A. Lijphart, *Democracies* (New Haven: Yale University Press, 1984).
- 141** Bu akademik ayrımı bir başka yerde daha geniş olarak tartıştık. Bakınız: D. Beetham (ed.), *Politics and Human Rights* (Oxford: Blackwell, 1995), s. 1-9.
- 142** Siyaset bilimi literatüründe, demokrasi ile insan haklarını doğru orantılı bir ilişki, içinde göstermek âdet olmuştur. Örneğin, K. A. Bolten "Issues in the comparative measurement of political democracy", *American Sociological Review*, 45 (1980), s. 370-390; T. R. Gurr, "The political origins of state violence and terror: a theoretical analysis", M. Stolz ve G. A. Lopez (ed.), *Government Violence and Repression: An Agenda for Research*, içinde (New York: Greenwood, 1986), s. 45-71; C. Henderson, "Conditions affecting the use of political repression", *Journal of Conflict Resolution*, 35 (1991), s. 120-142.

- 143** Tanıma ilişkin tartışmalar konusunda daha geniş bilgi için bakınız: D. Beetham (ed.), *Defining and Measuring Democracy* (Londra: Sage Publications, 1994), s. 25-43.
- 144** F. Panizza, "Human rights in the processes of transition and consolidation of democracy in Latin America", Beetham, *Politics and Human Rights*, içinde s. 171-191.
- 145** J. S. Mill, *On Liberty* (Londra: Dent 1964), s. 68.
- 146** Bu konudaki tartışmalar için bakınız: J. Elster, "Majority rule and individual rights" S. Shute ve S. Hurley (ed.), *On Human Rights*, içinde (New York: Basic Books, 1993), s. 175-216.
- 147** S. M. Okin, "Liberty and welfare: some issues in human rights theory", J. R. Pennock ve J. W. Chapman (ed.), *Human Rights*, içinde (New York: New York University Press, 1981), s. 230-256; M. Freeman, "The philosophical foundations of human rights", *Human Rights Quarterly*, 16 (1994), s. 491-514.
- 148** İnsan haklarının "insan eylemi için gerekli şartlar" olarak tanımlanması konusunda bakınız: A. Gewirth, *Human Rights* (Chicago: Chicago University Press, 1982), 1. Bölüm; R. Plant, *Modern Political Thought* (Oxford: Blackwell, 1991), 5. Bölüm.
- 149** Bu konu 6. Bölüm'de tartışılmaktadır.
- 150** Birinci soruyla ilgili olarak bakınız: A. Hadenius, *Democracy and Development* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992); ikinci soruyla ilgili olarak bakınız: J. Healey ve M. Robinson, *Democracy, Governance and Economic Policy* (Londra: Overseas Development Institute, 1992).
- 151** UN Doc. E/C.4/198/17, ilke 25; UN Doc. E/C.12/1990/8, s. 41-86.
- 152** United Nations Development Programme, *Human Development Report 1992* (New York: Oxford University Press, 1992). Birleşik Krallık'ta ekonomik büyümeyle birlikte eşitsizliğin artmasına ilişkin olarak bakınız: Rowntree Foundation, *Inquiry into Income and Wealth*, 2 Cilt, (York: Joseph Rowntree Foundation, 1995); Commission on Social Justice, *Social Justice* (Londra: Vintage, 1994).
- 153** Bakınız: Plant, *Modern Political Thought*, 6-7. Bölümler.
- 154** Okin, "Liberty and Welfare" Pennock ve Chapman, *Human Rights*, içinde s. 230-256; H. Shue, *Basic Rights*, (Princeton: Princeton University Press, 1980), 1. Bölüm.
- 155** F. Stewart, "Basic needs strategies, human rights and the right to development", *Human Rights Quarterly*, 11 (1989), s. 355; P. Streeten, *First Things First: Meeting Basic Needs in Development Countries* (New York: Oxford University Press, for World Bank, 1981), s. 134-138.
- 156** Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara ilişkin Uluslararası Sözleşme (Madde 6). Bakınız: I. Brownlie (ed.), *Basic Documents on Human Rights*, 3. ed. (Oxford: Oxford University Press, 1992), s. 116.
- 157** W. H. Beveridge, *Full Employment in a Free Society* (Londra: Allen and Unwin, 1994).
- 158** Commission on Social Justice, *Social Justice*, 1. ve 5. Bölümler.
- 159** İşsizliğin psikolojik yönden olumsuz etkileri Beveridge Raporu'nda özellikle vurgulanmaktadır. Ayrıca bakınız: P. B. Warr, *Work, Unemployment and Mental Health* (Oxford: Clarendon Press, 1987); M. White, *Against Unemployment* (Londra: Policy Studies Institute, 1991).
- 160** A. Glyn ve D. Miliband (ed.), *Paying for Inequality: The Economic Cost of Social Justice* (Londra: Rivers Oram/IPPR, 1994); W. Hutton, *The State We're In* (Londra: Cape, 1995), 7. Bölüm.
- 161** D. Dickinson, "Crime and unemployment", *New Economy*, 2 (1995), s. 115-120. Dickinson'a göre, "Kitlese işsizliğin sürmesine göz yummak ve gençleri bu şekilde mağdur etmek suretiyle geleceğin suçlularını yaratıyoruz." (s. 120). Birleşik Krallık'ta gençler arasındaki işsizliğin neden olduğu sorunların bir şehir örneğinde analizi için bakınız: F. F. Ridley, "View from a disaster area: unemployed youth in Merseyside" B. Crick (ed.), *Unemployment*, içinde (Londra: Methuen, 1981).
- 162** N. Hicks, "Growth versus basic needs: is there a trade-off?", *World Development*, 7 (1979), s. 985-994; Streeten, *First Things First*; UNDP, *Human Development Report 1990-1990*'dan bu yana çıkan yıllık raporlar).
- 163** Bu itirazın klâsik bir ifadesi için bakınız: R. Nozick, *Anarchy, State and Utopia* (New York: Basic Books, 1974).
- 164** M. Friedman, *Capitalism and Freedom* (Chicago: Chicago University Press, 1962); E. Gellner, *Conditions of Liberty* (Londra: Hamish Hamilton, 1994); C. E. Lindblom, *Politics and Markets* (New Haven: Yale University Press, 1977).
- 165** J. Locke, *Two Treatises of Government* (Cambridge: Cambridge University Press, ed. P. Laslett, 1988), s. 291. Özel mülkiyetin özgürlükler için bir sınırlama olarak değerlendirilmesine örnek olarak, bakınız:

- G. A. Cohen, "Freedom, justice and capitalism" G. A. Cohen, *History, Labour and Freedom*, içinde (Oxford: Clarendon Press, 1988), s. 286-304.
- 166** R. E. Goodin, "The development rights trade-off: some unwarranted economic and political assumptions", *Universal Human Rights*, 1 (1979), s. 31-42; R. Howard, "The full-belly thesis: should economic rights take priority over civil and political rights?", *Human Rights Quarterly*, 5 (1987), s. 467-490; Shue, *Basic Rights*.
- 167** J. Healey ve M. Robinson, *Democracy, Governance and Economic Policy* (Londra: Overseas Development Institute, 1992); M. Olson, "Autocracy, democracy and prosperity", R. J. Zeckhauser (ed.), *Strategy and Choice*, içinde (Cambridge: Mass.: MIT Press, 1991), s. 131-157; A. Przeworski ve F. Limongi, "Political regimes and economic growth", *Journal of Economic Perspectives*, 7,3 (1993), s. 51-69; L. Sirowy ve A. Inkeles, "The effects of democracy on economic growth and inequality: a review", *Studies in Comparative International Development*, 25 (1990), s. 126-157.
- 168** Przeworski ve Limongi, "Political regimes and economic growth", s. 54-57; Sirowy ve Inkeles, "The effects of democracy on economic growth and inequality", s. 129-131.
- 169** S. Brittan, "The economic contradictions of democracy", *British Journal of Political Science*, 5 (1975), s. 128-159; S. Britten, *Economic Consequences of Democracy* (Londra: Wildwood House, 1977).
- 170** Healey ve Robinson, *Democracy, Governance and Economic Policy*, s. 103-112; Sirowy ve Inkeles, "The effects of democracy on economic growth and inequality", s. 135-142.
- 171** Bakınız: L. Doyal ve I. Gough, *A Theory of Human Need* (Basingstoke: Macmillan, 1991), s. 283-287.
- 172** Howard, "The full-belly thesis", s. 471-478.
- 173** UN Doc. E/C.12/1992/2, s. 82-83.
- 174** J. K. Galbraith, *The Culture of Contentment* (Londra: Sinclair-Stevenson, 1992).
- 175** Konuya ilişkin literatür için bakınız: Beetham, "Conditions for democratic consolidation", *Review of African Political Economy*, 60 (1994), s. 157-172.
- 176** Brownlie, *Basic Documents on Human Rights*, s. 118-120.
- 177** Brownlie, *Basic Documents on Human Rights*, s. 134.
- 178** UN Doc. 32 I.L.M. 915 (1993).
- 179** Bu konudaki tartışmalar için bakınız: W. Kymlicka, *Liberalism, Community and Culture* (New York: Oxford University Press, 1989); D. Miller ve M. Walzer (ed.), *Pluralism, Justice and Equality* (Oxford: Oxford University Press, 1995); S. Mullhall ve A. Swift, *Liberals and Communitarians* (Oxford: Blackwell, 1992); C. Taylor ve A. Gutman, *Multiculturalism* (Princeton: Princeton University Press, 1994).
- 180** Kymlicka, *Liberalism, Community and Culture*, s. 151-152.
- 181** Bhikhu Parekh farklı kabüllerden hareket etmekle birlikte benzer bir sonuca ulaşmıştır. "Cultural diversity and liberal democracy", Beetham, *Defining and Measuring Democracy*, içinde s. 199-221. Feminist açıdan, bakınız: I. M. Young, *Justice and the Politics of Difference* (Princeton: Princeton University Press, 1990).
- 182** J. S. Mill'e göre "farklı milletlerden oluşan bir ülkede özgür kurumların yaşama şansı hiç yok gibidir." J. S. Mill, *Considerations on Representative Government* (Londra: Dent ed., 1964), s. 361.
- 183** M. Freeman, "Are there collective human rights?", Beetham, *Politics and Human Rights*, içinde s. 26-41.
- 184** Bütün bu düzenlemeler, "çoğunlukçu" demokrasinin karşısında yer alan "uzlaşmacı" demokrasi kavramı çerçevesinde ele alınmaktadır. A. Lijphart, *Democracy in Plural Societies: A Comparative Experience* (New Haven: Yale University Press, 1977); A. Lijphart, *Democracies* (New Haven: Yale University Press, 1984).
- 185** J.-J. Rousseau, *The Social Contract*, 1. Kitap, Bölüm V, (Londra: Dent, 1963).
- 186** Yer darlığı nedeniyle burada kültürel haklar üzerinde durulmayacaktır.
- 187** UN Doc. E/C.12/1992/2, s. 83.
- 188** Bakınız: M. Cranston, "Human rights, real and supposed", D. D. Raphael (ed.), *Political Theory and the Rights of Man*, içinde (Londra: Macmillan, 1967), s. 43-52; M. Cranston, *What are Human Rights?* (Londra: Bodley Head, 1973). Başlıca eleştirilerin güzel bir özeti için bakınız: P. Alston ve G. Quinn, "The nature and scope of states parties' obligations under the ICESCR", *Human Rights Quarterly*, 9 (1987), s. 157-229, özellikle s. 157-60; A. Eide, "The realisation of social and economic rights and the minimum threshold approach",

Human Rights Law Journal, 10 (1989), s. 35-51; G. J. H. van Hoof, "The legal nature of economic, social and cultural rights: a rebuttal of some traditional views" P. Alston ve K. Tomasevski (eds), *The Right to Food*, içinde (Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1990), s. 97-110.

- 189** Bu örnekler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara ilişkin Uluslararası Sözleşme'nin 7., 11. ve 13. maddelerinden alınmıştır. Bakınız: I. Brownlie (ed.), *Basic Documents on Human Rights*, 3. ed. (Oxford: Oxford University Press, 1992), s. 114-124.
- 190** Bu son eleştiri, tipik bir neo-liberal eleştiridir. Bakınız: R. Nozick, *Anarchy, State and Utopia* (Oxford: Blackwell, 1974), s. 30-33.
- 191** Komite hakkında bakınız: P. Alston, "Out of the abyss: the challenges confronting the new UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights", *Human Rights Quarterly*, 9 (1987), s. 332-381. Komite'nin kuruluşundan bu yana yinelediği bir şikâyet, "BM kalkınma programlarında insan hakları ile sosyal kalkınma konularının birbirinden ayrı tutulması" olmuştur; bakınız: The Statement by the committee of May 1994 to the World Summit on Social Development (typescript), s. 1.
- 192** H. Shue, *Basic Rights* (Princeton: Princeton University Press, 1980), s. 158.
- 193** Zenginle fakir arasındaki uçurumun küresel düzeyde derinleşmesi konusunda bakınız: United Nations Development Programme (UNDP), *Human Development Report 1992* (New York: Oxford University Press, 1992), 3. Bölüm; Birleşik Krallık için bakınız: Rowntree Foundation, *Inquiry Into Income and Wealth*, 2 Cilt (York: Joseph Rowntree Foundation, 1995), Cilt 2, 3. Bölüm.
- 194** J. Eatwell, "A global world demands economic coordination", *New Economy*, 1 (1994), s. 146-50, s. 148.
- 195** ABD henüz Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara ilişkin Uluslararası Sözleşme'yi onaylamış değildir.
- 196** Küresel düzeyde fakirlik için bakınız: World Bank, *World Development Report 1990* (New York: Oxford University Press, for World Bank, 1990).
- 197** J. Bentham, "A critical examination of the Declaration of Rights" B. Parekh (ed.), *Bentham's Political Thought*, içinde (Londra: Croom Helm, 1973), s. 257-290, özellikle s. 269.
- 198** Rawls'ın adâlet teorisi (J. Rawls, *A Theory of Justice* (Oxford: Oxford

University Press, 1972)) aslında haklar temelinde bir teori olmakla birlikte, insan hakları teorisyenleri arasında Rawls'ın "farklılık ilkesi"nin temel ekonomik ve sosyal haklar için gerekli güvenceyi sağlamaktan uzak olduğunu ve yoksulların durumlarında marjinal iyileştirmelerle yetinilmesine meşruiyet zemini sağlamak için kullanılabileceğini düşünenler de vardır. Bakınız: Shue, *Basic Rights*, s. 128. Bununla birlikte, Rawls da "temel ihtiyaçların karşılanmasını, temel hak" olarak kabûl etmektedir; çünkü bu, özgürlükten yararlanmak için bir ön şarttır. J. Rawls, "The law of peoples" S. Shute ve S. Hurley (eds), *On Human Rights*, içinde (New York: Basic Books, 1993), s. 41-82, 26. not.

- 199** O. O'Neill, bir yükümlülükler teorisiyle desteklenmeyen "manifesto" haklar söylemine karşı çıkmaktadır. O. O'Neill, *Faces of Hunger* (Londra: Allen and Unwin, 1986), 6. ve 7. Bölüm'ler.
- 200** Paul Streeten, kaynakların yetersizliğini gerekçe göstererek temel ihtiyaçlara insan hakkı statüsü tanınmasına karşı çıkmaktadır. Bakınız: "Appendix: basic needs and human rights" P. Streeten ve diğerleri, *First Things First: Meeting Basic Needs in Developing Countries*, içinde (New York: Oxford University press for the World Bank, 1981), s. 184-192.
- 201** UNDP insanî gelişimin maddî boyutunu insan haklarından ayrı tutmakta, insan haklarını medenî ve siyasi haklarla sınırlı olarak değerlendirmektedir. UNDP, *Human Development Report, 1992*, s. 9.
- 202** Kısaca, "temel ekonomik ve sosyal ihtiyaçların karşılanmasına öncelik vermek" olarak ifade edilebilir.
- 203** Shue, *Basic Rights*, 2. Bölüm.
- 204** J. Galtung, *Human Rights in Another Key* (Cambridge: Polity, 1994), 3. Bölüm; F. Stewart, "Basic needs strategies, human rights and the right to development", *Human Rights Quarterly*, 11 (1989), s. 347-374.
- 205** Bu, Gewirth'in meşhur ifadesidir. A. Gewirth, *Human Rights* (Chicago, University of Chicago Press, 1982), s. 2.
- 206** J. W. Nickel, *Making Sense of Human Rights* (Berkeley: University of California Press, 1987), 3. Bölüm.
- 207** Alston, "Out of the abyss", s. 352-353. Komite de 5. toplantısında yaptığı açıklamada benzer düşüncelere yer vermiştir: "Her hakkın en azından temel bir düzeyde güvence altına alınması taraf devletlerin yükümlülüğüdür. Sözleşmedeki haklar için asgari/çekirdek yükümlülükler kabûl edilmemesi, Sözleşme'nin varlık sebebine ters düşer." UN Doc. E/C.12/1990/8, s. 86.

- 208** M. Freeman, "The philosophical foundation of human rights", *Human Rights Quarterly*, 16 (1994), s. 491-514.
- 209** A. Gewirth, "The basis and content of human rights", Gewirth, *Human Rights*, içinde 1. Bölüm.
- 210** Gewirth, bunları "özgürlük ve iyilik" olarak özetlemektedir. Gewirth, *Human Rights*, s. 47.
- 211** Bu düşüncenin hem neo-liberallere hem de cemaatçılara/komünöteryenlere karşı savunulması için bakınız: R. Plant, *Modern Political Thought* (Oxford: Blackwell, 1991), 3. ve 7. Bölümler; L. Doyal ve I. Gough, *A Theory of Human Need* (Londra: Macmillan, 1991), 1-5. Bölüm'ler.
- 212** Shue, *Basic Rights*, s. 22-29; F. Stewart, *Planning to Meet Basic Needs* (Londra: Macmillan, 1985), 1. ve 6. Bölümler; Streeten, *First Things First*, 6. Bölüm; UNDP, *World Development Report 1992*, "criteria of human deprivation", s. 132-133. Daha geniş bir liste için bakınız: Doyal ve Gough, *A Theory of Human Need*, 10. Bölüm.
- 213** Streeten, *First Things First*, s. 134-135. Bütün bunlar aslında sağlık açısından birbirini tamamlayan şartlardır.
- 214** Komitenin bireysel şikâyet/başvuru konusundaki önerisi için bakınız: Annex IV of the 7th Session of the Committee, UN Doc. E/C.12/1992/2, s. 87-108.
- 215** Stewart, *Planning to Meet Basic Needs*, s. 70-73; Streeten, *First Things First*, 5. Bölüm.
- 216** UN Doc. E/C.12/1990/8, s.85.
- 217** Bu ayrımla ilgili bir tartışma için bakınız: G. S. Goodwin-Gill, "Obligations of conduct and result", Alston ve Tomasevski, *The Right to Food*, içinde s. 111-18.
- 218** R. E. Goodin, "The development-rights trade-off: some unwarranted economic and political assumptions", *Universal Human Rights*, 1 (1979), s. 31-42; R. Howard, "The full-belly thesis: should economic rights take priority over civil and political rights?", *Human Rights Quarterly*, 5 (1987), s. 467-490.
- 219** Burada, BM Komitesi'nin "Sözleşme, belli bir siyasal rejimi şart koşmaz" ifadesinden hemen sonra "demokratik olmak kaydıyla" ifadesine yer verdiğini belirtmekte yarar vardır. UN Doc E/C.12/1990/8, s. 85.
- 220** UN Doc. E/C.12/1992/2, s. 82-3.
- 221** Özel mülkiyetin özgürlükler için ciddi bir sınırlama oluşturduğu yönündeki görüş için bakınız: G. Gohen, "Freedom, justice and capitalism" Gohen (ed.), *History, Labour and Freedom*, içinde (Oxford: Oxford University Press, 1988), s. 286-304.
- 222** Temel ekonomik ve sosyal hakların güvence altına alınması için öngörülen zorunlu paylaşım, aslında Locke'taki özel mülkiyetin, başkalarının yaşama hakkı için gerekli kaynakların sağlanması amacıyla sınırlanabilmesi' düşüncesinin modern bir versiyonudur. J. Locke, *Two Treatises on Government*, ed. P. Laslett (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), s. 291.
- 223** Benzer görüşler için bakınız: Doyal ve Gough, *A Theory of Human Need*, 13. Bölüm; M. Ramsay, *Human Needs and the Market* (Aldershot: Avebury, 1992).
- 224** Pozitif ve negatif haklar ayrımı için bakınız: C. Fried, *Right and Wrong* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1978), s. 108-113; H. A. Bedau, "Human rights and foreign assistance programs" P. G. Brown ve D. MacLean (ed.), *Human Rights and US Foreign Policy*, içinde (Lexington: Lexington Books, 1979), s. 29-44; Cranston, "Human rights, real and supposed".
- 225** S. M. Okin, "Liberty and welfare: some issues in human rights theory", J. R. Pennock ve J. W. Chapman (ed.), *Human Rights : Nomos XXIII*, içinde (New York: New York University Press, 1981), s. 230-256; R. Plant, "A defence of welfare rights" R. Beddard ve D. M. Hill (ed.), *Economic, Social and Cultural Rights*, içinde (Basingstoke: Macmillan, 1992), s. 22-46; Plant, *Modern Political Thought*, s. 267-286; Shue, *Basic Rights*, 2. Bölüm.
- 226** Okin, "Liberty and welfare", s. 240.
- 227** Shue, *Basic Rights*, s. 53.
- 228** P. Foot, *Virtues and Vices* (Oxford: Blackwell, 1978); H. L. A. Hart, "Are there any natural rights?", *Philosophical Review*, 84 (1955), s. 3-22.
- 229** Yardım yükümlülüğünün, ihtiyaç sahiplerinin âciz durumda olmasından kaynaklandığı yönündeki görüş için bakınız: R. E. Goodin, *Protecting the Vulnerable*, (Chicago: University of Chicago Press, 1985).
- 230** Goodin, *Protecting the Vulnerable*, s. 134-144; Plant, *Modern Political Thought*, s. 284-285.
- 231** H. Shue, "Mediating duties", *Ethics*, 98 (1988), s. 687-704, özellikle s.

- 689.
- 232** UN Doc. E/C.4/1987/ 17, Annex, principle 10.
- 233** R. E. Goodin, "What is so special about our fellow countrymen?", *Ethics*, 98 (1988), s. 663-686.
- 234** Streeten, *First Things First* for the 1981 World Bank Study; UNDP, *Human Development Report 1990, 1991,1992,1993,1994* (New York: Oxford University Press).
- 235** Streeten, *First Things First*, 6. ve 7. Bölümler.
- 236** Streeten, *First Things First*, s. 174-175.
- 237** UNDP, Human Development Report 1992, s. 9, 89-90; UNDP, Human Development Report 1994, s. 77 ve devamı.
- 238** R. L. Barsh, "The right to development as a human right: results of the global consultation", *Human Rights Quarterly*, 13 (1991), s. 322-338.
- 239** Goodin, "The development-rights trade-off", s.33-35; N. Hicks, "Growth vs. basic needs: is there a trade off?", *World Development*, 7 (1979), s. 985-994; Streeten, *First Things First*, 4. Bölüm.
- 240** Shue, *Basic Rights*, 4. Bölüm, özellikle s. 101-104.
- 241** "Kaynaklar fakirliği kısa zamanda bitirmeye yetecek düzeydedir, yeter ki iktidar sâhipleri bunda samimî olsun." D. Seers, "North-South: muddling morality and mutuality", *Third World Quarterly*, 2 (1980), s. 681-693, özellikle s. 684.
- 242** UNDP Human Development Report 1994 gibi piyasaya karşı nisbeten olumlu bir yaklaşım içeren bir belgede bile şu ifadelere yer verilmektedir: "Mâlî piyasalar örneğinde görüldüğü gibi, dünya ticaretinin tamamen serbest ve açık olması güçlülerin yararına işlemektedir. Gelişmekte olan ülkeler, piyasaya eşit birer partner olarak girememekte, kazançları da bununla orantılı olarak düşük olmaktadır." (s.1). 67. sayfada da, gelişmekte olan ülkeleri zarara uğratan piyasa kısıtlamalarına yer verilmektedir.
- 243** Dünya Bankası'nın çalışmaları konusunda bakınız: L. Squire, "Poverty and adjustment in the 1980s", *World Bank Policy Research Bulletin*, 2.2 (Mart-Nisan 1991), s. 1-5. Daha eleştirel bir değerlendirme için Oxfam'ın Afrika ve Güney Amerika konularındaki raporlarına bakınız: *Africa: Make or Break* (Oxford: Oxfam, 1993); *Structural Adjustment and Inequality in Latin America* (Oxford: Oxfam, 1994). Afrika'daki çalı-
- şmalar konusunda bakınız: W. van der Geest (ed.), *Negotiating Structural Adjustment in Africa* (Londra: James Currey for UNDP, 1994).
- 244** Toprak mülkiyetindeki eşitsizlikle ilgili rakamlar için bakınız: UNDP, *Human Development Report 1993*, s. 28-29.
- 245** Barsh, "The right to development as a human right", s. 324.
- 246** UN Doc. E/C.4/1987/17, principle 25.
- 247** UN Doc. E/C.12/1990/8, s. 41, 86.
- 248** Bakınız: R. E. Goodin, *Motivating Political Morality* (Oxford: Blackwell, 1992). Richard Rorty ise dürtü/gerekçe konusunun yükümlülük-çıkarcı gerilimi çerçevesinde ele alınmasına karşı çıkmaktadır. R. Rorty, "Human rights, rationality, and sentimentality", Shute ve Hurley (ed.), *On Human Rights*, içinde, s. 111-134.
- 249** R. E. Goodin, *Motivating Political Morality*, 3. Bölüm.
- 250** E. C. Midwinter, *Victorian Social Reform* (Londra: Longman, 1968), s. 24. Carlyle, Edinburg'da yardım kurumlarının geri çevirdiği tifolu bir kadının, hastalığını bütün bir caddeye yaydığını anlatmaktadır. "Bu kadın kendisiyle çevresindekiler arasındaki kardeşliği hatırlatıcısına, kendisindeki tifo ile onları öldürüyordu." T. Carlyle, *Past and Present* (Londra: Chapman and Hall, 1893).
- 251** Birleşik Krallık için bakınız: W. Hutton, *The State We're In* (Londra: Cape, 1995), 7. Bölüm.
- 252** J. K. Galbraith, *The Culture of Contentment* (Londra: Sinclair-Stevenson, 1992), 14. Bölüm.
- 253** P. Spitz, "Right to food for peoples and for the people: a historical perspective", Alston ve Tomasevski (ed.), *The Right to Food*, içinde, s. 169-186. Spitz, 1789 Beyannamesi'ne göre pek zikredilmeyen 1793 tarihli Fransız Haklar Beyannamesi'nin 21. Maddesinde yer verilen bir hakka dikkat çekmektedir: "Toplum, fakirlere çalışma imkânı sağlamak ya da çalışamayacak durumda olanların ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle fakirlerin geçimini temin etmekle yükümlüdür." (s. 174).
- 254** J. C. Scott, *The Moral Economy of the Peasant* (New Haven: Yale University Press, 1976).
- 255** Statement by the UN Committee on ESCR, May 1994, to the World Summit on Social Development (typescript), s. 3.
- 256** İkiz sözleşmelerin metni için bakınız: I. Brownlie (ed.), *Basic Documents on Human Rights*, 3. ed. (Oxford: Oxford University Press,

- 1992), s. 114-143.
- 257** Ekonomik ve sosyal hakların insan hakkı olarak kabul edilmesine karşı bir görüş için bakınız: M. Cranston, "Human rights, real and supposed", D. D. Raphael (ed.), *Political Theory and the Rights of Man*, içinde (Londra: Macmillan, 1967), s. 43-52. Bu yöndeki itirazların bir özeti ve cevaplanması için bakınız: P. Alston ve G. Quinn, "The nature and scope of states parties' obligations under the ICESCR", *Human Rights Quarterly*, 9 (1987), s. 157-229.
- 258** 6. Bölüm'de bu konuyu geniş biçimde işledik. Ayrıca bakınız: H. Shue, *Basic Rights* (Princeton: Princeton University Press, 1980); S. M. Okin, "Liberty and welfare: some issues in human rights theory", J. R. Penrock ve J. W. Chapman (ed.), *Human Rights : Nomos XXIII*, içinde (New York: New York University Press, 1981), s. 230-256; R. Plant, "A defence of welfare rights" R. Beddard ve D. M. Hill (ed.), *Economic, Social and Cultural Rights*, içinde (Basingstoke: Macmillan, 1992), s. 22-46.
- 259** İnsan haklarına Batı âlemi dışından gelen itirazların ne ölçüde Batı'nın seçici hak anlayışından kaynaklandığını kestirmek hayli güç. Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana, insan haklarının bütünlüğü düşüncesinin genel kabul gördüğü gözlemlenmektedir. Örneğin, bakınız: Dünya İnsan Hakları Konferansı'nın 25 Haziran 1993'te kabul ettiği Viyana Deklarasyonu ve Eylem Planı, UN Doc. / CONF. 157/23.
- 260** Bu bağlantı, 5. Bölüm'de izah edilmiştir.
- 261** Temsilî demokrasinin günümüzde yol açtığı hayâl kırıklığı, bu kurumun ilk ortaya çıktığı ve geliştiği dönemde ne kadar önemli bir yenilik olarak görüldüğünü unutturmaktadır. Örneğin, Paine temsilî demokrasinin Eski Yunan'daki demokrasiden daha ileri bir kurum olduğunu düşünüyordu. T. Paine, *Rights of Man* (Oxford: Oxford University Press, 1995), 2. Kitap, 3. Bölüm.
- 262** İnsan haklarının felsefî açıdan, insan eyleminin şartları temelinde savunulması için bakınız: A. Gewirth, *Human Rights* (Chicago: Chicago University Press, 1982); insan ihtiyaçları temelinde savunulması için bakınız: L. Doyal ve I. Gough, *A Theory of Human Need* (Basingstoke: Macmillan, 1991); bireysel çıkar temelinde savunulması için bakınız: M. Freeman, "The philosophical foundations of human rights", *Human Rights Quarterly*, 16 (1994), s. 491-514. İhtiyaçlar ve kapasitelerden hareketle savunulara örnek olarak bakınız: Okin, "Liberty and Welfare". Son görüş, diğerlerine göre daha ikna edici görünmektedir.
- 263** Örnek olarak bakınız: J. Gray, *Enlightenment's Wake* (Londra: Routledge, 1995), 10. Bölüm. Post-modernist insan hakları söylemleri, hatta Rawls'ın gözden geçirilmiş bir versiyonu, farklı kültürlerin üyelerine neden eşit davranmamız gerektiği konusunda ikna edici bir açıklama getirememektedir. Sırasıyla bakınız: R. Rorty, "Human rights, rationality and sentimentality" ve J. Rawls, "The law of peoples" S. Shute ve S. Hurley (ed.), *On Human Rights*, içinde (New York: Basic Books, 1993), s. 41-82, 111-134.
- 264** H. Shue, "Mediating duties", *Ethics*, 98 (1988), s. 687-704.
- 265** Nozick'in toplum öncesi mülkiyet düşüncesi ikna edici olmaktan uzaktır. Bakınız: R. Nozick, *Anarchy, State and Utopia* (New York: Basic Books, 1974), 7. Bölüm. Bu soruna bir çözüm arayan Steiner'in doğal kaynaklardan elde edilen gelirin uluslararası ölçekte paylaşılması önerisi için bakınız: H. Steiner, *An Essay on Rights* (Oxford: Blackwell, 1994), 7. ve 8. Bölümler. Bu teorisinin eleştirisi için bakınız: G. A. Cohen, *Self-Ownership, Freedom and Equality* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995).
- 266** J. K. Galbraith, *The Culture of Contentment* (Londra: Sinclair-Stevenson, 1992), 14. Bölüm; W. Hutton, *The State We're In* (Londra: Cape, 1995), 7. Bölüm; R. Wilkinson, *Unhealthy Societies: The Afflictions of Inequality* (Londra: Routledge, 1996).
- 267** Bu, küreselleşmenin sadece bir boyuttur. Küreselleşmenin ekonomik rekabet ve farklılaşma boyutunu da gözden kaçırmamak gerekir.
- 268** İlgili metinler için bakınız: Brownlie (ed.), *Basic Documents on Human Rights*.
- 269** A. Rosas, "State sovereignty and human rights: towards a global constitutional project", D. Beetham (ed.), *Politics and Human Rights*, içinde (Oxford: Blackwell, 1995), s. 61-78; R. Falk, *Human Rights and State Sovereignty* (New York: Holmes and Meier, 1981); D. P. Forsythe, *The Internationalization of Human Rights* (Lexington: Lexington Books, 1991); J. Camilleri ve J. Falk, *The End of Sovereignty?* (Aldershot: Edward Elgar, 1992).
- 270** P. Alston, "Out of the abyss: the challenges confronting the new UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights", *Human Rights Quarterly*, 9 (1987), s. 332-381, özellikle s. 353.
- 271** A. H. Robertson ve J. G. Merrills, *Human Rights in the World: An Introduction to the Study of the International Protection of Human Rights*, 3. ed. (Manchester: Manchester University Press, 1992).

- 272** Rosas, "State sovereignty and human rights", s. 72.
- 273** Bakınız: D. Held, *Democracy and the Global Order* (Cambridge: Polity, 1995), 4. Bölüm.
- 274** H. Storey, "Human rights and the new Europe", D. Beetham (ed.), *Politics and Human Rights*, içinde (Oxford: Blackwell, 1995), s. 131-151; A. H. Robertson ve J. G. Merrills, *Human Rights in Europe*, 3. ed. (Manchester: Manchester University Press, 1993).
- 275** N. Rodley, "The work of non-governmental organizations in the world-wide promotion and protection of human rights", *Bulletin of Human Rights*, 90 (1991), s. 84-93; R. Brett, "The role and limits of human rights NGOs at the United Nations" D. Beetham (ed.), *Politics and Human Rights*, içinde (Oxford: Blackwell, 1995), s. 96-110.
- 276** Brownlie, *Basic Documents on Human Rights*, s. 115, 172. Viyana Dünya Konferansı'nda kadın kuruluşlarının rolü konusunda bakınız: K. Boyle, "Stock-taking on human rights: the World Conference on Human Rights, Vienna 1993" D. Beetham (ed.), *Politics and Human Rights*, içinde (Oxford: Blackwell, 1995), s. 79-95, özellikle s. 91-92.
- 277** Brett, "The role and limits of human rights NGOs at the United Nations", s. 100-101.
- 278** D. Garcia-Sayan, "NGOs and the human rights movement in Latin America", *Bulletin of Human Rights*, 90 (1991), s. 31-41; F. Panizza, "Human rights in the processes of transition and consolidation of democracy in Latin America", Beetham, *Politics and Human Rights*, içinde s. 168-188.
- 279** M. Novak ve I. Schwartz, "Introduction: the contribution of non-governmental organizations" M. Novak (ed.), *World Conference on Human Rights*, içinde (Vienna: Manz, 1994), s. 1-11.
- 280** Brett, "The role and limits of human rights NGOs at the United Nations", s. 101-104.
- 281** P. Willets (ed.), *Pressure Groups in the Global System* (Londra: Pinter, 1982); M. Shaw, "Global society and global responsibility: the emergence of global civil society", *Millenium*, 21 (1992), s. 421-434.
- 282** Örneğin bakınız: P. C. Schmitter, *Some Propositions about Civil Society and the Consolidation of Democracy* (Viyana: Institute for Advanced Studies, Political Science Series 10, 1993), s. 11: "Sivil toplumun ortaya çıkması için kamu otoritelerinin bu yönde politika geliştirmesi/uygulaması gerekir."
- 283** R. J. Vincent, *Human Rights and International Relations* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), özellikle 8. Bölüm; D. P. Forsythe (ed.), *Human Rights in World Politics* (Lincoln: University of Nebraska Press, 1989).
- 284** Amerikan dış politikasıyla ilgili bir değerlendirme için bakınız: D. P. Forsythe, "Human rights and US foreign policy" D. Beetham (ed.), *Politics and Human Rights*, içinde (Oxford: Blackwell, 1995), s. 111-130.
- 285** Dünya çapında ekonomik eşitsizlik konusunda bakınız: United Nations Development Programme, *Human Development Report 1996* (Oxford: Oxford University Press, 1996). Bu eşitsizlik, uluslararası finans kuruluşlarının yapısına ve politikalarına da yansımaktadır. Savaşların artık ülkeler arasında değil ülkelerin, içinde olduğu yönündeki görüş için bakınız: M. Kaldor, "Reconceptualizing organized violence" D. Archibugi, D. Held ve M. Koehler (ed.), *Re-imagining Political Community*, içinde (Cambridge: Polity, 1998), s. 91-112. Kültürler arasında ekonomik eşitsizlik konusunda özellikle Edward Said'in çalışmalarına bakılabilir.
- 286** İnsan hakları politikası, dünyadaki bütün eşitsizlikleri sona erdirecek bir politika değildir. Ancak sınırlı bir ilerleme bile, hak ihlallerine mâruz kalan insanların hayatlarında önemli bir değişiklik yapmaya yetecektir. Bu politikanın talepleri, ulusal ya da uluslararası adalet teorisi açısından oldukça mütevazı taleplerdir.
- 287** Held, *Democracy and the Global Order*, s. 190-194.
- 288** Bu önemli tespit için Richard Falk'a teşekkür borçluyum.
- 289** AB konusunda daha geniş bir tartışma için bakınız: U. K. Preuss, "Citizenship in the European Union: a paradigm for transnational democracy?" Archibugi, Held ve Koehler, *Re-imagining Political Community*, içinde s. 138-151. Ayrıca bakınız: D. Beetham ve C. Lord, *Legitimacy and the European Union* (Londra: Addison Wesley Longman, 1998).
- 290** Neo-fonksiyonist çizgideki bu analiz tartışmaya açıktır. Bakınız: J. A. Caporaso, "The European Union and forms of state: Westphalian, regulatory or post-modern?", *Journal of Common Market Studies*, 34.1 (1996), s. 29-52; S. Hix, "The study of the European Community: the challenge to comparative politics", *West European Politics*, 17.1 (1994), s. 1-30; T. Risse-Kappen, "Exploring the nature of the beast: international relations theory and comparative policy analysis meet the European Union", *Journal of Common Market Studies*, 34.1 (1996), s. 53-80; J. H. H. Weiler, U. H. Haltern ve F. C. Mayer, "European

democracy and its critique", *West European Politics*, 18.3 (1995), s. 4-39.

- 291** Dengeli bir analiz için bakınız: D. P. Forsythe, "The UN and human rights at fifty: an incremental but incomplete revolution", *Global Governance*, 1 (1995), s. 297-318.
- 292** The Democratic Audit of the UK projesi, Joseph Rowntree Charitable Trust tarafından finanse edilmiştir. Bu proje çerçevesinde bir makale dizisi ile Birleşik Krallık'taki özgürlüklerin ve siyasal kurumların durumunu ele alan iki eser yayımlanmıştır. Bakınız: F. Klug, K. Starmer ve S. Weir, *The Three Pillars of Liberty* (Londra: Routledge, 1996); S. Weir ve D. Beetham, *Political Power and Democratic Control in Britain* (Londra: Routledge, 1998). Bu makalenin ilk şekli Nisan 1993'te Hollanda'nın Leiden kentindeki European Consortium for Political Research toplantısında sunulmuştur. Bu toplantının katılımcılarına katkılarından dolayı teşekkür ederim. Ayrıca, Stuart Weir'in bu çalışmaya büyük katkısı olmuştur.
- 293** Buradaki "biz" ifadesi bir nezâket ifadesi değil, 1. dipnotta açıklanan gerçeğin ifadesidir.
- 294** Bunun bir sonucu olarak, Orta ve Doğu Avrupa'daki komünist rejimler, kendilerini "halk demokrasisi" olarak nitelendirmiştir.
- 295** J. A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, 5. ed. (Londra: Unwin University Books, 1952), Bölüm XXII.
- 296** Macpherson'dan Held'e varncaya kadar, demokrasinin birden çok tanımı ya da modeli olduğu düşüncesi yaygın kabul görmüştür. C. B. Macpherson, *The Real World of Democracy* (Oxford: Clarendon Press, 1966); D. Held, *Models of Democracy*, (Cambridge: Polity Press, 1987 ve 1996).
- 297** Bu ilkelerin savunusu için bu kitabın 1. Bölüm'üne bakınız.
- 298** James Madison'un ifade ettiği gibi, "hükümetin halka bağlı olması, denetimin aslı şeklidir; ancak tarih, başka önlemlere de ihtiyaç olduğunu göstermiştir." J. Madison, *The Federalist Papers*, ed. I. Kramnick (Harmondsworth: Penguin, 1987), no. 51.
- 299** Daha geniş bilgi için bu kitabın 2. Bölüm'üne bakınız.
- 300** UK Democratic Audit için hazırlanan insan hakları indeksine bakınız, F. Klug, K. Starmer ve S. Weir, *The Three Pillars of Liberty* (Londra: Routledge, 1996), 2. Bölüm.
- 301** UK Democratic Audit'in yayımladığı iki çalışmanın amacı, uzun sü-

ren Muhafazakâr Parti iktidarının sonu (1997) itibarıyla bir durum tesbiti yaparak, sonrasındaki gelişmeleri (ya da gerilemeleri) ölçülebilmektir.

- 302** Seçimlerle ilgili olarak bakınız: G. S. Goodwin-Gill, *Free and Fair Elections: International Law and Practice* (Geneva: Inter-Parliamentary Union, 1994) ve *Codes of Conduct for Elections* (Geneva: Inter-Parliamentary Union, 1998). Medenî ve siyasî haklar konusunda bakınız: Klug, Starmer ve Weir, *The Three Pillars of Liberty*, s. 26-33 ve s. 349-351.
- 303** Çekinceler için bakınız: J. Eklit, "Is the degree of electoral democracy measurable?" D. Beetham (ed.), *Defining and Measuring Democracy*, içinde (Londra: Sage, 1995), s. 89-111.
- 304** Freedom House'un araştırmaları için bakınız: R. D. Gastil, "The comparative survey of freedom: experiences and suggestions" A. Inkeles (ed.), *On Measuring Democracy: Its Consequences and Concomitants*, içinde (New Brunswick, NJ ve Londra: Transaction Publishers, 1991), s. 21-46.
- 305** En çok kullanılan göstergeler için bakınız: R. A. Dahl, R. A. Dahl, *Polyarchy: Participation and Opposition* (New Haven, Conn., and Londra: Yale University Press, 1971), 1. Bölüm. Ayrıca bakınız: K. A. Bollen, "Issues in the comparative measurement of political democracy", *American Sociological Review*, 45 (1980), s. 370-390; "Political democracy: conceptual and measurement traps", Inkeles (ed.), *On Measuring Democracy*, s. 3-20; Hadenius, *Democracy and Development*, içinde (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 3. Bölüm; T. Vanhanen, *The Emergence of Democracy* (Helsinki: The Finnish Society of Sciences and Letters, 1984).
- 306** Bollen, Inkeles (ed.), *On Measuring Democracy*, s. 16-18.
- 307** Klâsik bir tartışma için: A. Lijphart, *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-one Countries* (New Haven, Conn., ve Londra: Yale University Press, 1984); ayrıca A. Lijphart (ed.), *Parliamentary versus Presidential Government* (Oxford: Clarendon Press, 1992).
- 308** J. A. Hall, "Consolidations of democracy" D. Held (ed.), *Prospects for Democracy*, içinde (Cambridge: Polity, 1993), s. 271-290.
- 309** Bununla birlikte, bakınız: V. Bogdanor ve D. Butler (ed.), *Democracy and Elections* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983); R. S. Katz, *Democracy and Elections* (New York: Oxford University Press,

1997); A. Reeve ve A. Ware, *Electoral Systems* (Londra: Routledge, 1992).

- 310** Blair Hükümeti tarafından 1997'de kurulan ve başkanlığını Lord Jenkins'in yaptığı Seçim Sistemi Konusunda Bağımsız Komisyon'un çalışmalarına yön vermek üzere belirlenen dört ilke şunlardı: temsilde adâlet, hükümette istikrar, seçmenin tercih hakkının genişlemesi, milletvekilleri ile seçim bölgeleri arasındaki bağın korunması.
- 311** Jenkins Komisyonu Raporu için bakınız: *The Guardian*, 30 Ekim 1998.
- 312** Bu kriterler hakkında daha geniş bilgi için bakınız: S. Weir ve D. Beetham, *Political Power and Democratic Control in Britain* (Londra: Routledge, 1998).
- 313** A. Phillips, *The Politics of Presence* (Oxford: Clarendon Press, 1995), 1. Bölüm.
- 314** Bölgesel orantısızlıklar konusunda bakınız: P. Dunleavy, H. Margetts ve S. Weir, *Making Votes Count* (University of Essex: Democratic Audit of the UK, 1997), s. 10-12.
- 315** I. Budge, *Stability and Choice: Review of Single Party and Coalition Government* (University of Essex: Democratic Audit of the UK, 1998).
- 316** Budge, *Stability and Choice*, s. 14-15.
- 317** Dunleavy, Margetts ve Weir, *Making Votes Count*, s. 13-18.
- 318** Bu açıdan, hükümetin yerel yönetimlere ilişkin Beyaz Belge'sinde, belediye başkanının doğrudan halk tarafından seçilmesine belediye meclisi tarafından karar verilmesi ihtimâli dışında, hiçbir değişiklik önerisine yer verilmemiş olması esef vericidir. Bakınız: *Modern Local Government in Touch with the People*, Cm 4014, Temmuz 1998, Bölüm 4.26.

DİZİN

A

ABD 19, 131, 144, 197, 237, 256,
259, 272

Almanya 276

Alswton, Philip 201, 233, 325,
326, 327, 328, 331, 332,
333

Avrupa İnsan Hakları Sözleş-
mesi 156, 234

B

Bentham, Jeremy 36, 37, 38,
56, 197, 224

Berger, P. L. 95

Beveridge, William 165

Bialer, S. 76

bireyler

bireysel haklar 20, 45, 46, 62,
69, 71, 152, 156, 157, 158

eşit saygı 41, 42, 45, 46, 47,
60, 202, 230

kendi kaderini tayin 30, 38,
108

tüketici olarak 114

Birleşik Krallık 15, 16, 19, 114,
145, 234, 237, 247, 248,
249, 256, 257, 258, 261,
262, 264, 271, 275, 276,
278, 279, 280, 281, 283,
284, 285, 287, 290, 291,
294, 295, 297, 307

Bosna-Hersek 237

Botsvana 124

Britanya 145

Budge, Ian 290

Burkina Faso 262

Ç

Çin 42, 237

Çocuk Hakları Sözleşmesi 235
çoğunlukçu demokrasi 20, 57, 144**D**

demokrasi

bireysel haklar olarak 20
çoğunlukçu 20
doğrudan 26, 27, 56, 58, 61, 74, 229
halkçı 20, 272
kozmopolitan 227
liberal demokrasi 14, 20, 39, 40, 68, 69, 71, 74, 75, 76, 78, 81, 88, 89, 90, 91, 249, 254, 272
müzakereci 20, 62, 241
normatif ideal olarak 20, 59
piyasa 14, 94, 96, 98, 108, 112, 116, 132
radikal 20
seçkin 20
sosyal 14, 20, 85, 134, 138, 223
temsili 20, 24, 26, 41, 54, 56, 57, 58, 61, 70, 80, 81, 82, 83, 84, 87, 103, 264, 275, 280
uzlaşmacı 20, 57, 60, 61, 144, 272
ve insan hakları 13, 151, 152, 153, 190
ve liberalizm 14, 29, 68, 72, 74, 165

ve piyasa 97, 104, 106, 116
ve siyasal kültür 138
ve siyasi kültür 139
demokrasiye geçiş 14, 119, 123, 124, 126, 127, 130, 131, 272

Deng Şiaoping 40
din-demokrasi ilişkisi 139, 141
Di Palma, G. 126
Doğu Timor 237
Dunleavy, Patrick 297
Dünya Bankası 217, 218, 220

E

eğitim

eğitim hakkı 164, 181, 182, 201, 204, 268
ve demokrasi 136
ve ekonomik kalkınma 169, 177

Endonezya 237

eşitlik

ve demokrasi 25, 26, 27, 47, 50, 54, 60, 61, 67, 122, 154, 163, 190, 252, 255, 260

ve piyasa güçleri 97

eşitsizlik

ekonomik 109, 112, 133, 161, 268
sosyal 83, 112

Etiyopya 146

F

Fransız İnsan Hakları Beyanna-

mesi 197

Friedman, Milton 85, 98, 100, 113

Fukuyama, Francis 94

G

Galbraith, J. K. 180

Galler 286

GATT 220

Güney Afrika 128, 146

H

Hadenius, A. 134, 136

Hakikât/Araştırma Komisyonu 236

Held, David 16, 17, 240

Huntington, Samuel 109, 120, 121, 124, 126, 130

hükümet

-in amacı 37
koalisyon 144, 287, 288, 289, 290, 291, 300, 301
şekli 41, 71, 153
tek-parti 287, 290

I-İ

IMF 220

Irak 237

İngiltere 41, 79, 128, 131, 286

insan hakları

evrenselliği 183, 203, 230, 231
ihlâli 128, 153, 193, 232, 234, 236, 237, 240, 243

ve demokrasi 7, 13, 15, 151, 152, 153, 160, 190, 229, 239, 240

İnsan hakları evrenselliği 230

İnsan Hakları Evrensel Beyan-
namesi 194

İslâm, demokrasiyle ilişkisi 140

İsveç 259

İsviçre 56, 57, 58

İşçi Partisi (Birleşik Krallık) 284, 286, 288, 289, 290, 291, 297

İşkenceye Karşı Bildiri ve Söz-
leşme 235

işsizlik

etkileri 166

ve suç 166

İtalya 124, 125

J

Japonya 125

Jenkins Komisyonu 275, 276, 305, 307

Journal of Democracy 94, 142

K

Katoliklik 140

Keynesçilik 111, 117

Konfüçyüsçülük 140

kozmopolitan demokrasi 227

kurumlar, demokratik 24, 27, 62, 112, 123, 138, 162, 168, 171, 172, 181, 190,

251, 258
Kuzey İrlanda 145, 276
Kymlicka, Will 184, 185

L

Lâtin Amerika 119, 127, 129,
131, 140, 143, 235

Lee Kuan Yew 40, 108

liberalizm

liberal demokrasi 14, 20, 39,
40, 68, 69, 71, 74, 75, 76,
78, 81, 88, 89, 90, 91, 249,
254, 272

ve demokrasi 14, 28, 68, 72,
74, 165

ve mutlakiyet 71

ve sosyalizm 87

Lijphart, A. 143, 144

Lindblom, C. E. 95, 103

Linz, Juan J. 130, 143

Lipset, S. M. 126, 134, 135

lobicilik 22

Locke, John 72, 171

M

Maastricht Antlaşması 234

Marksizm-Leninizm 33

Marx, Karl 100, 103

Mill, James 36, 37, 38

Mill, John Stuart 36, 40, 41,
141, 157

Moore, Barrington 136

Muhafazakâr Parti (Birleşik
Krallık) 248, 286, 289,

290, 291, 297

Muller, E. 136

N

Nijerya 145, 237

Nozick, Robert 113

P

Portekiz 140

R

Rawls, John 39

Rousseau, Jean-Jacques 35,
79, 185, 188, 189

Ruanda 237

Rueschemeyer, D. 137, 138

Rusya 103, 127, 129, 131

S

Schmitter, Philippe 117

Schumpeter, Joseph 21, 22,
23, 30, 31, 35, 98, 120,
249

Scott, James 224

seçim sistemi

basit çoğunluk usûlü 48

bölge çoğunluk usûlü 303,
304

çoğunluk usûlü 47, 48, 49, 50,
51, 53, 61, 145, 186, 187,
188, 276, 278, 279, 285,
286, 287, 291, 292, 293,
294, 298, 305

çoğunluk usûlünde 288

çoğunluk usûlünü 282, 288
(nisbi) çoğunluk usûlü 278,
287

(salt) çoğunluk usûlü 47
salt çoğunluk usûlü 297

Shue, Henry 210, 211, 214, 231
sigorta ilkesi 222

Somali 237

Sovyetler Birliği 177, 197

Spitz, Pierre 224

Stephens, E. H. 137

Stephens, J. D. 137

suç ve işsizlik 166, 222

T

Tibet 42, 237

Tocqueville, Alexis de 157

U

Uganda 131

Ulusal Meclis, Fransa 72

Uluslararası Af Örgütü 193,
228, 235

Uluslararası Hukukçular Ko-
misyonu 235

UNDP 196, 217, 218, 234

W

Weber, Max 100, 103, 139

Westminster modeli 145